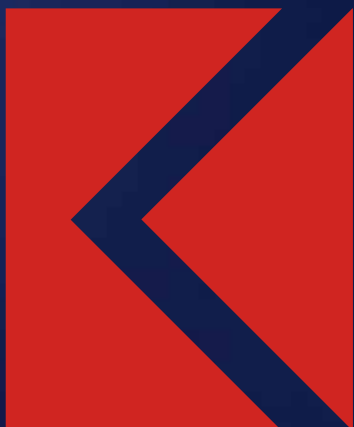

KULTURVINKELN

GRATIS KULTURMAGASIN

NUMMER 3 • 2018

WWW.KULTURVINKELN.SE

Vårens festivaler

Umefolk, Samiska veckan och House of Metal

Rena rama medeltiden

Föreningen som värnar om historien berättar

Norrländsk litteratur

Vi besöker Littfest och umeåförlag

Kultur • Musik • Teater • Festival • Arrangemang • Bild

I det här numret av Kulturvinkeln besöker vi bland annat Samiska veckan (sidan 46).

BAKOM RIDÅN

PRODUCERAS
MED STÖD FRÅN

FOTO: BERNT LUNDQVIST

REDAKTION KULTURVINKELN

Redaktör och ansvarig utgivare:
Elin Larsson

Redaktion:
Elin Larsson, Bernt Lundqvist,
Marlene Holmgren, Ronnie Berg,
Anders Lundkvist m.fl.

Skribenter i detta nummer:
Elin Larsson, Anders Lundkvist,
Linnea Scherlund, Ulla-Märta
Westman, Torbjörn Vikström, Mattias
Zmeds, Emelie Klein, Ronnie Berg,
Peter Lindqvist, Sally Steampunkers

Fotografer i detta nummer:
Bernt Lundqvist, Ida Renström,
Ulla-Märta Westman, Mattias Zmeds,
Hanna Rindeskog, Ronnie Berg, Peter
Lindqvist, Sally Steampunkers, Anna
Öberg

Övriga medverkande:
Tina Vesterlund, Jani Perkiö

Foto omslag:
Bernt Lundqvist

Sättning och produktion:
Peter Öberg

Tryck: Tryckeri City, Umeå 2018

Distribution:
Magasinet distribueras på
välsorterade platser runtom i Umeå
med omnejd samt som pdf via
www.kulturvinkeln.se.

*Kulturvinkeln produceras av
Kulturens Bildningsverksamhet i
samarbete med Kulturföreningen
Kretsen och finansieras med stöd
av Arvsfonden.*

*Kulturvinkeln är en politiskt och
religiöst obunden tidning helt
inriktad på kultur.*

Kontakt: info@kulturvinkeln.se
www.kulturvinkeln.se

KULTURVINKELN

Bland festivaler, böcker och elddans

Likt enternas intåg i Isengård sköljde våren och sommaren till slut över landet och vår vandring i mörkret förbyttes i ett jävla solsken. Med våren kommer även festivalerna och i det här numret av Kulturvinkeln besöker vi bland annat Umefolk (sid 18-19) och House of Metal (sid 36-37).

I vår spaning efter den medeltid som flytt tog vi hjälp av Umeå Medeltidsförening, som redde ut vad kreativ anakronism är för något (sid 10-15). Vi gjorde även en underbar resa till Fantasia, liliput-figurernas rike där såväl figurmålning som figurspel pågår titt som tätt (sid 8-9) och rycktes med i den eldfågeldans som Viveka Gren, alias Fire-BirdFusion, iscensätter med sin design och sin "tribal fusion bellydance". På sidorna 16-17 kan ni läsa om henne.

Att vara eller inte vara, det kan ibland kännas som frågan för de små förlagen och i samband med Littfest, som ni läser om på sidorna 27-29, passade vi även på att prata med några utav Umeås förlag (sid 30-35).

På sidan 42 finner vi måhända inte svaret på meningen med livet men väl svaret på vad det var som höll på att hända då vi lämnade Familjen Malmfeldt i förra numret av Kulturvinkeln. På sidorna 41-45 fortsätter vi nämligen vår norrlandsresa.

På väg mot familjen Malmfeldt besöker vi även restaurangen Vippabacken och förundras över dess märkliga historia och alla de ting som förutom maten finns här (sid 38-40).

En person som likt Harry Potter förde en kamp mot de onda makterna var Elsa Laula, kvinnan som förenade samerna, och i samband med Samiska veckan passade vi på att fördjupa oss i denna kvinna som skrev historia (sid 46-51).

Att söka efter information på nätet kan ibland kännas som att leta efter en mening i Femtio nyanser av grått, om detta skriver Ronnie Berg mer på sidorna 22-23. Missa inte detta och ta noga akt på sensmoralen. Trevlig läsning!

ELIN LARSSON
REDAKTÖR

FOTO: IDA RENSTRÖM

Innehåll i detta nummer:

4. Serier & En dikt en bild • 5. Umenejdens skrivare inspirerar
6. Netflix kraftsatsar på nygamla genrer • 7. Blues Jam med en härlig musik och god stämning • 8. Fantasisfullt miniatyrmåleri • 10. Medeltiden in på livet
16. Magstarkt mode • 18. Bland jammande spelmän och folkliga toner
20. 5 saker du ABSOLUT måste veta om de nya bidragsreglerna
22. Hur svårt ska det vara? • 24. Där spel möter bok • 26. I vimlet med Jani
27. Tankeväckande litterär odysse • 30. H:ström - förlaget som hittar nya vägar • 32. Ett norrländskt kapitel • 33. Förlaget för den fantastiska litteraturen • 34. Den långsamma litteraturens förlag • 36. En festival med säkra kort och en hel del återvändare • 38. Vippabacken • 41. Familjen Malmfeldt - del 2 • 46. Samiska veckan i bilder • 47. Kvinnan som förenade samerna • 50. "En stor tänkare och en stor ledare"

Världshaveri

av Tina Vesterlund

Livet enligt Sophia

av Hanna Rindeskog

EN DIKT EN BILD

Limbisk resonans

Januariregn, en sakta oro
drömmens skrik som dröjer sig i bröstet
dagarnas oavslutliga krig
hur du magrar med månen
ger dina spöken nya namn:
flygplanskroppen vaxduksbordet
de brända fåglarna ur himlen
tapetens kaprifolslingor
snöskatornas skriande svärmar
men låt mig vara konturerna
av din sovande kropp, ett tunt lakan
över revbenens rundning
låt oss reda oss för natten
ställa rykande skålar åt skuggorna

LINNEASCHERLUND

Ett stycke
norrlandshistoria

På sin tid hade flottningen i Vindelälven och många andra älvar en stor betydelse. Tack vare att det finns akter bevarade kan man spåra flottningen ända tillbaka till början av 1700-talet. En större omfattning av flottning kom under 1800-talet då man flottade timret i nedre delen av Vindelälven. Omkring 1877 blev det en allmän flottled.

På 1930-talet och framåt byggdes stenistor, murar, styrsjärmar, ledarlar och andra konstruktioner. Detta underlättade arbetet vid fors-, bäck- och å-flottning. Det skulle hindra timret från att, vid högvatten, fara upp på land där det sedan fastnade och bildade stora brötar som sedan, när vattnet sjönk, blev kvar och blev ett av flottarnas dilemma. Inte nog med att brötarna stoppade upp flottningen, de hindrade också det flytande timret från att fortsätta forsfärden. Mycket av timret slogs sönder och förorsakade förluster för bolagen.

Många AK-kontor i Norrland sökte unga starka män som kunde arbeta som stenarbetare och som inte var rädda för att åka ut i skogen, bo i läger, arbeta hårt och stanna borta ett år eller två.

Glacimurar (troligen även kallad släntmur) skulle byggas utefter många av Vindelälvens forsar. Att bygga glacimurar var inget för de män som var rädda för att ta i. Det var ett tungt och tålmodsprövande arbete att, i vilket väder som helst – vare sig det var rytande snöstorm, över trettiogradig kyla, regn eller gassande sol – arbeta med sten och åter sten.

Det arbetades inte efter visst antal timmar utan det var dagsljuset som

bestämde. Forsarna rensades på sten, de stora togs upp med stubbrytare. Männen kättade på kättingar kring stenarna och drog dem sedan iland och använde dem till murarna. Forsarna frös sällan, det var så pass strömt att de höll sig öppna. På de ställen där isen lagt sig och var i vägen sköt man loss den.

Att flottningen har haft en stor betydelse kan man inte undgå att förstå. Vid forsarna finns det lämningar efter flottningen, ett betydande kulturarv från en expansiv period i Sveriges historia.

I över två sekel var flottningen enormt viktig för skogsindustrin men i slutet av 1900-talet började man satsa samhällsmedel på att i möjligaste mån försöka återställa forsarna till sitt ursprungliga skick. Man har raserat murar och stenistor, rullat tillbaka stenbumlingar i strömfåran i syfte att återställa dess ursprung. En del konflikter har av naturliga skäl uppstått mellan kulturminnesvård och återställning av flottleder.

Visst kan jag förstå att man återfört en del sten till strömfåroarna i syfte att försöka återskapa något av den biologiska mångfalden och fisket.

Men jag kan inte hjälpa det. Det känns som att något gått förlorat.

Historien om de unga män som under svåra förhållanden och med handkraft, spett och spel och ibland stubbrytare och i viss mån dynamit rensade forsarna från sten. Hur uppbyggnader av flottlederna ändrade utseendet på forsarna totalt, allt för att underlätta för flottningen och till

Mannen på bilden är en av de unga män som arbetade med sten för att underlätta för flottning. Delar av Glacimuren syns i bakgrunden. Bilden är tagen vid Övre Trollforsen år 1934.

människans gagn. Ett arbete som var tungt och många gånger farligt och i bland med dödlig utgång. Dessutom dåligt betalt.

En epok som under lång tid var så viktig och värdefull för vårt land och som har ett kulturhistoriskt värde. Av den finns nästan inget kvar idag. Det känns lite som ett hän.

Vindelälven är en av Sveriges fyra nationalälvar och har storslagna forslandskap som till största delen består av forssträckor och sel. Det är forsarna, selen och sträckorna mellan dem som ger älven sitt karaktäristiska utseende. (Strycka är en relativt snabb och djup ström mellan fors och selet). Vindelälven börjar nära Norska gränsen och sträcker sig ner till Vännäsby där den sammansträlar med Umeälven. Älven är en fri älv

och har på stränderna landets artrikaste växtsamhällen.

Även älvens botten-djur och många arter av fisk trivs.

Det här är min berättelse om Norrland, vilken är din? Skriv ner den och skicka den gärna till Kulturvinkeln på info@valjavinkel.se, kanske publiceras den i nästa nummer.

ULLA-MÄRTA WESTMAN
MEDLEMSANSVARIG
OCH CIRKELLEDARE
UMENEJDENS SKRIVARE

Netflix kraftsatsar på nygamla genrer

Alla hardcore-fans av science fiction-subkulturer bör spana in vad Netflix har att erbjuda nu och framöver – Filmerna "Bright" samt "Mute", och serier som "Altered Carbon" och "The Witcher" som har premiär längre fram.

Att vara svensk skådespelare lönar sig idag med tanke på den förkärlek Hollywood har till den svenska filmindustrin med de etablerade skådespelare som finns här. Familjen Skarsgård är ett exempel där pappa Stellan Skarsgård länge varit aktiv inom både filmer och serier i såväl Sverige som USA. Sonen Alexander Skarsgård har bland annat spelat vampyr i långköraren "True Blood" och i september förra året sågs brodern Bill Skarsgård tolka clownen Pennywise i filmen "Det", baserad på Stephen Kings bok. Joel Kinnaman är också en celebritet som gjort sig känd för roller som överste Rick Flag i filmen "Suicide Squad" (2016), och som polisen Alex Murphy i filmen "Robocop" (2014). "Alien"-filmen "Prometheus" (2012) och "The Drop" (2014) bjuder på exceptionellt professionella rollprestationer av Noomi Rapace. De svenska skådespelarnas framgång är även något en ser exempel på då en ser vad Netflix nu erbjuder i sitt utbud.

Efter att filmer som "Ghost in the Shell" (2017) och "Blade Runner 2049" (2017) introducerats står nu dörren öppen för att välkomna fler produktioner med influenser från 80-talets postmoderna litterära noir-subkultur-genre cyberpunk. En genre som främst kom att influeras av science fiction-författaren William Gibson som i sin bok "Neuromancer" (1984) beskrev den närliggande framtiden som dystopisk och med inslag av mörk

högteknologi, vilken även sätter sina spår i människornas attityd och får konsekvenser därefter. Den sammanlagda stämningen kom mer eller mindre automatiskt att få namnet cyberpunk, mycket på grund av att den tekniska utvecklingen i böckerna drivit världens alla internetserverns data till att uppgradera sig självt till multi-dimensionella geometriska strukturer, former och funktioner i den internet-evolverade digitalrymden. Denna rymd kom att kallas för cyberspace eller cyberspace av författaren själv och den elektroniska dimensionen upplevs av dataanvändarnas alla fem sinnen genom neurala gränssnitt.

En aktör som inte räds för att nu nysatsa kraftfullt på subkulturgenrer är Netflix. I december förra året var det premiär för filmen "Bright" som är en fantasy-kriminal-actionfilm registrerad av David Ayer och med manus av Max Landis. Noomi Rapace spelar här den maktgalna alven Leilah, ute efter en viss trollstav. Will Smith och Joel Edgerton spelar poliskompanjonerna Daryl Ward och Nick Jakoby, i en rätt så illa tilltygad "bad cop/good cop"-relation, som under ett uppdrag så småningom hamnar på ett stickspår där kampen handlar om att hitta trollstaven före Leilah och samtidigt skydda en annan alv. Handlingen utspelas i en värld av magi där flertalet raser, så som människor, alver och orcher, försöker samarbeta och samexistera så gott det går. I en del element och influenser påminner "Bright" mycket om rollspelen "Shadowrun" och den värld dessa utspelas i.

Netflix erbjuder också en "Blade Runner"-influerad drama- och science fiction-actionserie vid namn "Altered Carbon", som är skapad av manusförfattaren Laeta Kalogridis och som

baseras på en bokserie av Richard K. Morgan där första boken heter just "Altered Carbon". Handlingen utspelas i en framtid där folks medvetanden är digitaliserade och förvarade i speciella brickor som kan överföras från kropp till kropp eller "spelas upp" i VR-miljöer. I huvudrollen ser vi Joel Kinnaman som fången Takeshi Kovacs, som vaknar upp i en ny kropp. Han får i uppdrag att lösa ett "hjärnkrusidullat" mord. Lyckas han med detta vinner han sin frihet.

I den kommande science fiction-thrillerfilmen "Mute" gestaltar Alexander Skarsgård den stumme barten-dern Leo Beiler. Även denna film har influenser av "Blade Runner"-filmerna men utspelas i en inte så långt framskriden framtid. I handlingen får Leo Beiler inget annat val än att förhandla med stadens gangsters i ett försök att ta reda på vad som hänt med hans försvunna partner.

Även längre fram finns det planer för ytterligare en nyskapande premiär, nämligen fantasyserien baserad på "Sagan om Häxkarls"-böckerna ("The Witcher"), skrivna av den polska författaren Andrzej Sapkowski. De innehåller korta historier och noveller om häxkarlen Geralt av Rivia. Häxkarlar är monsterjägare som utvecklar övernaturliga färdigheter vid ung ålder för att överleva annars dödliga konfrontationer. Känns detta bekant? Bokserien har tidigare gjort succé då den adapterats för tv- och datorspel.

Jag känner att denna manifestation av dessa genrer från 70-, 80- och 90-talen äntligen håller på att pånyttfödas i vår snart postmodernistiska era. Välkomna!

TORBJÖRN VIKSTRÖM

Blues Jam med god stämning

FOTO: MATTIAS ZMEDS

Sen ett tiotal år tillbaka har Blues Jam funnits i Umeå. Ungefär en gång i månaden (lördagar) spelar band och artister blues och bluesrock på mindre scener, oftast på pubrestauranger som Droskan eller Balder. Lördagen den 17 februari besökte vi Droskan för att se vad som erbjöds.

Mellan klockan 13 och 17 stod scenen öppen för den som kan spela ett instrument och som gillar bluesrock. Eftermiddagen började med husbandet Roaring Forties som kör klassiker såsom Ry Cooders "Crazy 'bout an Automobile". De spelade fyra låtar innan nästa band, The Magnets, antrade scenen och bjöd på skapliga versioner av rock'n'roll-klassiker som "Summertime blues" och "Travelling band". Bandet

består av en skara trillingar, 13 år gamla, som här gör sin första offentliga spelning och gör det bra! Efter ett tag gick några medlemmar av och nya medlemmar gick upp och spelade.

Här kommer alltså det riktiga blues-jammet igång där medlemmar från olika band "jamar" tillsammans.

När jag kom till Droskan vid 12:30 var det ganska få i lokalen men redan vid 13-tiden börjar fler och fler komma och mellan 14 och 16 är det fullsatt. De flesta äter en bit mat och tar sig en öl medan de lyssnar.

Nåväl, efter ett tag går Troubled Sky Band upp på scenen och spelar tung bluesrock. Därefter återigen The Magnets med låtar som "Jailhouse Rock" och "You remind me".

Därefter Blues Jam igen och publiken är igång. Ett band bildas bestående av en saxofonist, en trummis, två gitarrister, en keyboardist, en sångare som också spelar ståbas, samt ytterligare en sångare.

Mot slutet dyker en duo upp, en ung sångerska och en medelålders man med el-gitarr och spelar hits såsom "Sex bomb" på ett bluesigt sätt. Eftermiddagen avslutas med ett nytt Blues Jam-band som bland annat spelar "The thrill is gone".

Sammanfattningsvis kan sägas att det var en trevlig eftermiddag med rätt god mat, härlig musik och underhållning för den som gillar blues, bluesrock och rock'n'roll.

MATTIAS ZMEDS

Fantasifullt miniaturmåleri

FOTO: HANNA RINDESKOG

På Fantasia i Umeå arrangeras på torsdagar målarkvällar dit man kan komma och lära sig att måla figurer till figurspel. Kulturvinkeln hjäl-sade på för att höra vad figurmålning och figurspel egentligen är för något. Jon Borg jobbar på Fantasia och är även ordförande i figurspelsföreningen Fusk – Föreningen Umeå Spelklubb. Han ansvarar för målarkvällen vi besöker och hjälper oss att räta ut våra frågetecken.

Vad är det här för målarkväll?

– Det är en målarkväll där vi vänder oss till de som är nya och ofta unga för att de ska få chansen att komma hit och måla tillsammans och dessutom få tips och trix och lära sig nya tekniker, eller bara något så enkelt som hur man ska tvätta en pensel för att få den att klara sig längre.

Vad är figurmålning?

– Det är ganska precis som det låter. Man målar små miniatyrmodeller, lite i likhet med förr då man göt tennsoldater och målade dem. Skillnaden här är att vi köper modeller vars delar redan är gjutna men vi sätter ihop dem själv. Det går också att bygga dem på flera olika sätt och man kan även bygga och skulptera själv ganska mycket med olika delar och skulpteringslera. Sen finns det oftast olika spel som man använder de här modellerna till, så det är egentligen spelpjäser som man bygger och målar. De flesta modellerna är gjorda i plast men det finns också vissa som är gjorda i resin. Även tennmodeller finns fortfarande men de börjar långsamt försvinna.

Hur kommer det sig?

– Jag tror att det kan bero på att tenn

är dyrt, plast är billigt. Många tycker också att det är lite enklare att skära i plast och färgen håller sig ganska bra på plast medan den skrapas av ganska snabbt från tenn.

Vad är det för spel ni använder de här figurerna till?

– Det finns flera olika sorters figurspel, de flesta är någon form av krigsspel där du bygger och målar en hel armé av modeller och sen spelar du mot en motståndare och dennes armé. Sen finns det vissa varianter som kanske inte är krigsspel men oftast är krig grunden. Vi spelar på ett slagfält som har en väldigt öppen terräng, det är modellerad terräng så det kan vara kullar med gräs eller skogar och det kan finnas hus eller andra byggnader som det finns regler för hur man får förhålla sig till. Det finns inga rutor på

ett sånt här spelbräde utan du får gå lite hur du vill och så mäter man, oftast med en tumstock, hur långt man kan gå. De första spelen kom från England så de började använda tum och det är något som har hängt kvar i hela figurspelsvärlden. Sen varierar det hur många man är som spelar. Oftast är man två stycken men man kan också vara indelade i lag. Även spelomgångens längd kan variera mycket eftersom den beror på hur stor strid man kör. Det roliga med de här spelen är att man kan spela väldigt mycket efter egna preferenser. Du kan spela en väldigt liten strid som kanske tar en timme eller också kan du spela en väldigt stor som kan ta en hel helg om du vill, det är väldigt flexibelt men snittiden brukar vara någonstans mellan två och fyra timmar, så säg tre timmar. De här spelen är väldigt flexibla, det är inte som i schack där du ska matta kungen. I de här spelen kan du spela så många olika scenarion, hur många som helst egentligen. Dels finns det en uppsjö olika scenarion som redan är skrivna, som färdiga spel, som man kan välja att spela eller också kan man hitta på egna mål och sätt att vinna.

Hur pass stort behöver man ha för att kunna spela de här spelen?

– Till en ganska vanlig strid behöver man åtminstone ha ett bord som är 4 x 4 fot, vilket är 122 x 122 centimeter. Så oftast behövs det lite yta och ska du spela en lite större strid behöver du

kanske 6 x 4 fot, vilket blir 183 x 122 centimeter, så det är ju ett ganska stort bord. Till det behöver du dessutom terräng, byggnader, murar, kanske skogar och sådana saker och det är ju inte alla som har det hemma. Det går att köpa och det går att bygga själv men alla kanske inte orkar bygga själv och kanske inte vill köpa heller så långt ifrån alla har spelbord hemma. Därför har vi den här ”battle-bunkern” som vi kallar det. Här finns bord som är 8 x 4 fot och terräng vilket gör att det är väldigt lätt för vem som helst som håller på med det här att komma hit och spela. Vi på Fusk hyr också den här bunkern vissa spelkvällar och då kan alla medlemmar komma in här och spela.

Hur lär man sig att spela de här spelen?

– Du kan lära dig av någon du känner som spelar eller också kan du komma hit till Fantasia, vi har demobord inne i butiken där du kan testa på att spela de två vanligaste figurspelen. Du får lära dig grunderna, med nerkortade regler. Sen arrangerar vi även speldagar på lördagar mellan kl 11.00 och 14.30 som vi kallar ”Bring in Battle” dit du får komma med dina modeller eller också får du låna av oss på Fantasia. Jag gör två lag av alla som kommer och så får de spela mot varandra. Det är också ett bra sätt att lära sig för då kör vi alla regler och det är lätt av en spelledare, ofta jag själv, och är det då någon som inte vet hur man

gör så visar jag dem och så lär man sig allt efter som.

Vad är tjusningen med det här tycker du?

– Allt egentligen. För det första är det ju fantastiskt roliga spel, en fördel gentemot till exempel datorspel är att du här interagerar med andra, du har en motståndare som du pratar och har trevligt med. Det finns väldigt många människor i alla åldrar som spelar de här spelen, här kan du faktiskt se en 13-åring sitta och diskutera med en 40-åring på samma nivå, det ser man ju inte på alla ställen. Dessutom får du ju göra så mycket själv. Det roliga här tycker jag också är att bygga sina egna modeller och få en personlig touch på sin armé. Det är heller inte bara spel vi håller på med, vi har också målar-tävlingar tillsammans. Under Fantasia Fanatic till exempel, som är en av Sveriges största figurspelturneringar, har vi, förutom själva turneringarna, även målartävlingar. Den som har snyggast armé vinner också ett pris. Det är den där fina blandningen jag gillar. Du kan sitta och bygga och måla dina modeller och om det är allt du vil kan du stanna där, men du kan också ta steget vidare och spela och visa upp din armé. Du kan lägga in din egen person i det hela, det blir ju lite som konstverk som du får du chansen att visa upp när du spelar. Så det finns mycket roligt med det här.

ELIN LARSSON

Medeltiden in på livet

Kulturvinkeln besöker Umeå Medeltidsförening

FOTO: BERNT LUNDQVIST

Det är i nådens år 1317. Vi befinner oss i Frostheim härad, det nordligaste av det tjugohärader och baronier som tillsammans utgör det stolta furstendömet Nordmark, huvudsakligen beläget på en långsmal, ymnigt skogsbeklädd landyta högst uppe i det väldiga kungariket Drachenwald. Av världens nitton kända kungadömen är Drachenwald det som omfattar stora delar av det som i historieböckerna skulle komma att kallas Gamla världen. Nordmark har även två utposter – den västliga, Klakavirki, på en vulkanö i Det Stora

Havet som skiljer den Gamla världen från den Nya, och den östliga, Gorynovo, i rusernas vidsträckta land som genom historien kallats allt från Gårdarrike till Sovjetunionen. Nordmark styrs av ett furstepar som var nionde månad väljs i en så kallad furstetornering, där de tävlande paren inte bara ska kunna slåss utan också utmärka sig inom konst och vetenskap. Tillsammans med de tre mer sydligt belägna häradena Reengarda, Uma och Gyllengran bildar Frostheim det stundtals frostbitna territorium vi plägar kalla Norra Nordmark.

Idag badar dock Frostheim i gasande sol och jag vandrar i maklig takt längs en bygata, omgiven av ett hundratal människor i olika åldrar iförda tunikor, mantlar, särkar, hättor och andra plagg i olika kombinationer. Jag ser två storskäggiga gycklare inbegripna i en bullrande föreställning och känner värmen och den fränt stickande lukten från en smedja där en bronsgjutare utför sitt konstfärdiga värv. Spetsar jag örönen kan jag höra de spröda ljuden av en harpa och en luta i tätt samspel, och på avstånd ser jag några rustningsbeklädda kämpar

lämna ett grönskande slagfält. Det börjar kurra i min mage och jag gläds vid tanken på de många läckerheter som skall förtäras på den bankett som inom kort skall äga rum.

Jag trivs på denna plats, men känner ändå att något med den och dess omgivning förbryllar mig. Namnet Uma klingar sällsamt välbekant, men Frostheim, Nordmark och Drachenwald? Var befinner jag mig egentligen? För att bringa klarhet i detta mysterium plockar jag fram min JagFåne, en typ av KlokFåne på vars glatta yta ett heraldiskt vapen i form av ett stiliserat äpple kan beskådas. En förhäxad tingest, på samma gång fjärrtalsmanick, spegel och allvetande orakel. Ett påstått mirakelredskap som tycks kunna tillfredsställa alla människans behov, till priset av att hon med tiden drabbas av en svårartad lust att sprida avbildningar av allsköns katter samt av merparten av sina måltider och snart krokryggad, trotsande evolutionens strävan mot upprättgåendet, vandrar längs gatorna synbarligen innesluten i sin egen värld, stirrandes in i denna förföriska trollspegel. JagFånen upplyser mig kallt om att året alls icke är 1317 utan 2017, närmare bestämt 21 juli, samt att jag befinner mig på Hägnans friluftsmuseum i Gammelstad utanför Luleå, som Frostheim mer prosaiskt kallas av somliga. Liksom Reengarda lystrar till namnet Skellefteå, Uma till Umeå och Gyllengran till Sundsvall. Så vad handlar detta om?

Kreativ anakronism kallas det. Livsstilsvalet för den som inte nöjer sig med att plöja dammiga böcker eller glåmigt stirra in i datorskärmar på jakt efter fakta om det förflutna, utan även vill smaka på, ikläda sig, dansa, fäkta eller på andra mer eller mindre svettigt handgripliga sätt närma sig det.

En rörelse som kan sägas ha börjat på allvar 1 maj 1966 vid Berkeleyuniversitetet i Kalifornien, men som har långt äldre anor än så. För har inte människan alltid velat resa i tiden, svärmat för det förflutna och trott på guldåldersmyter? Jovisst. Vi återkommer till det. För detta måste ju undersökas närmare!

På besök i häradshögkvarteret
Så går en tid, och en frostig vinterkväll i nådens år 2018, i Umeå, residensstad i

”... henninerna, struthattarna med slöja, som blivit en medeltidspraktklyscha och alla sagoprinsessors obligatoriska huvudbonad. I själva verket förekom de nästan bara vid det burgundiska hovet från mitten till slutet av 1400-talet.

Västerbottens län, det näst nordligaste av de 21 län som tillsammans utgör den stolta konstitutionella monarkin Sverige, beger jag mig till det underjordiska fäste där Uma härad har överläggningar tvenne gånger i veckan, måndagar och torsdagar. Eftersom jag är en skrivande människa, vi kan kalla mig Anders Skrivare, är min avsikt att lyssna och sedan berätta om det jag där ser och hör. Till hjälp i berättandet har jag Bernt Bildmakare, denne veritabla trollkarl på den fotografiska verklig-hetsåtergivelsens område.

Häradshögkvarteret visar sig vara en källarlocal Öst på stan, på gatan med det i sammanhanget högst passande namnet Häradshövdingegatan. Där välkomnas vi av Erik Sternschild av Ingelsgård, även känd under namnet Ingemar Hansson. Ingemar, som tillsammans med fem andra Uma-iter infunnit sig på detta torsdagsmöte, har ämbets titeln borgfogde, vilket i detta sammanhang får sägas innebära att han har järnkoll på verksamheten, den nuvarande så väl som den tidigare. SKA Uma, Umeå medeltidsförening, har ungefär 25 medlemmar i varierande åldrar från sena tonår till pensionsålder, och Ingemar har varit med i föreningen nästan ända sedan den grundades 1991.

Bernt och jag tittar oss nyfiket om i lokalen, som just nu ger ett tämligen alldagligt intryck. Stämningen kan enklast beskrivas som avspänt kreativ. Runt ett bord i ett av rummen sitter medlemmarna och pysslar med olika saker, samtal uppstår, någon frågar om en specifik medeltidsföreteelse varpå några andra som sitter inne på kunskap kastar sig in i samtalet.

– Dessa vardagsträffar är sällan

särskilt organiserade, ändå brukar medlemmarna insupa en hel del kunskap under dem. Ofta kan en film kring något historiskt tema stå på i bakgrunden och ge inspiration att söka vidare, berättar Ingemar.

På en vägg hänger medlemmarnas egna, och egengjorda, vapensköldar, och bokhyllan rymmer åtskilliga luntor om högeligen intressanta ämnen som heraldik, dräktskick, kalligrafi och medeltida matlagning. I ett hörn står en liten runsten, en gåva från numera vilande medeltidsföreningen Viterheim. Men mest intresse väcker den rustning som står i vänstra hörnet av lokalens yttre rum.

– Den är historiskt korrekt ifråga om detaljerna, men inte som helhet. Dess olika delar har gjorts efter modeller från skiftande tidsperioder, det skiljer säkert 200 år mellan några av förlagorna, berättar Ingemar. Jag frågar hur viktigt det är att saker ska vara historiskt korrekta.

– Sânt varierar från person till person, och även sammanhanget spelar naturligtvis roll. Här finns allt från de riktigt rabiate till de mer avslappnade ”partyvikingarna”. Men i allmänhet har vi stor bredd och inte alltför höga krav. Tumregeln är ”ett försök till medeltida dräkt, som ska se bra ut på tre meters håll”. Vi slänger inte ut folk för att de har fel sorts knappar i rocken, men naturligtvis finns det gränser, säger Ingemar.

Själv misstänker jag starkt att skulle någon komma dragandes med en fejk-vikingahjälme med horn i Hagbard Handfaste-stil skulle alla i Uma tillgängliga inautenticitetsmätare slå över på rött.

Ingemar reflekterar över hur vissa företeelser som blivit starkt förknippade med medeltiden som helhet i själva verket nästan enbart förekom i vissa, i tid och rum, ytterst avgränsade sammanhang.

– Ett bra exempel på det är henninerna, struthattarna med slöja, som blivit en medeltidspraktklyscha och alla sagoprinsessors obligatoriska huvudbonad. I själva verket förekom de nästan bara vid det burgundiska hovet från mitten till slutet av 1400-talet, berättar Ingemar.

Då och då arrangeras i lokalen mer fokuserade aktiviteter, som

föreläsningar eller mer uppstyrd filmvisningar, och ungefär en gång i månaden är det ”knytis”, ett slags mindre bankett. Då smyckas rummen och man tänder levande ljus. Datorer och andra moderna otyg göms undan. Besökarna – såväl medlemmar som gäster – ikläder sig egengjorda eller lånade medeltida dräkter och det äts och dricks frejdigt utifrån en medeltida meny, antingen byggd på originalrecept eller på recept skapade utifrån ingredienser som var vanligt förekommande på medeltiden. Och nej, det handlar inte bara om gröt och stora köttstycken! Men den medeltida matkulturen skiljer sig onekligen en hel del från dagens, även om många smaker är välbekanta. Exempelvis var kanel och saffran – kryddor som idag mest förknippas med jul och kakor – vanligt förekommande i medeltida varmrätter. Det sjungs, skaldas och dansas, allt från enklare ringdanser, så kallade branle, till avancerade renässansdanser med många turer. Vid större banketter, som de som äger rum på de mer storskaliga event som Uma och dess syskonföreningar arrangerar, till exempel Umas vårfest Lövspricket eller Medeltidsdagarna på Hägnan i Luleå som nämndes i början av texten, brukar måltiderna vara desto mer omfattande, sex rätter eller mer, och varvas med många uppträdanden. Alldeles extra högtidliga blir banketterna när det vankas ”kungligt” besök, med många skålar, tal, uppträdanden och utdelningar av utmärkelser. Eftersom Nordmark är ett furstendöme finns det

gott om ”krönta huvuden” men även nya huvuden att kröna i olika ceremoniella sammanhang.

Mer riddarromantik än digerdöd

Men vad var det då som hände i Berkeley 1 maj 1966? Då arrangerades en medeltidsinspirerad fest av ett gäng historie- och science fiction/fantasy-nördar, däribland studenten i medeltida litteratur (och blivande fantasyförfattaren) Diana Paxson, på vars bakgård en tornering ägde rum. Även om festen på många sätt var en typisk studenttillställning, ungefär som ett togaparty, och folk kom dit utklädda till allt från romerska gladiatorer till figurer ur ”Sagan om Ringen” och ”Narnia”, väcktes där också mer seriösa tankar om att vända det moderna samhället ryggen och mer organiserat intressera sig för det förflutna. Ur detta föddes SCA (Society for Creative Anachronism), vars idéer under de kommande åren spreds över USA. Flera ”kungadömen” bildades och så småningom nådde rörelsen även utanför landets gränser. Idag består det världsomspännande SCA av 19 ”kungadömen”, däribland tidigare nämnda Drachenwald som omfattar dagens Europa, Mellanöstern och Afrika, och uppskattningsvis ägnar sig mer än 50 000 människor på 5 kontinenter åt kreativt medeltideri i lustfyllt handgriplig form.

Men idén om att återskapa det förflutna går längre tillbaka i tiden och kan i mångt och mycket knytas till 1800-talets romantiker och deras svärmeri för tidigare epoker. Så var

till exempel tornerspelet på Diana Paxsons bakgård 1966 inspirerat av ”The Eglinton tournament”, det gigantiska tornerspel i medeltida stil som Archibald Montgomerie, den trettonde earlen av Eglinton, arrangerade på sitt slott i Skottland 1839. Torneringen, som på grund av kraftiga skyfall blev något av ett fiasko, lockade mer än hundratusen besökare och är ett av de tidigaste och mest spektakulära exemplen på kreativ anakronism och historiskt återskapande.

Och fastän det inte direkt har med historisk anakronism att göra kan man i detta sammanhang även nämna att den romantiska historievurmen också lämnat tydliga spår i arkitekturhistorien. Två bra exempel på medeltidsinspirerade byggnader från den nationalromantiska perioden under sent 1800-tal är Odinsborg i Uppsala och Borgmästarvillan på Västra Kyrkogatan i Umeå.

Det vi kallar medeltiden är ett vittomfamnande begrepp, som också skiljer sig åt beroende på vilket land eller vilken del av världen vi talar om. Kreativa anakronister intresserar sig främst för den västeuropeiska medeltidskulturen under tusenårsperioden 600 – 1600 e.Kr. För svenskt vidkommande innebär det tiden från vendeltid via vikingatid och egentlig medeltid fram till stormaktstidens begynnelse. Mest handlar det om att lyfta fram det goda livet och visa på epokens ljusa sidor; ska man vara krass kan man säga att det mer är fråga om riddarromantik än om den

verkliga medeltiden med allt vad den innebar av svält, pest och fattigdom.

Handlar det då om rollspel? Nja. Inte riktigt. Som medlem i SCA skapar man sig en egen ”medeltidspersona” med ett tidstypiskt namn, som Erik Sternschild av Ingelsgård. Men det handlar inte om att spela en roll, och ens persona får inte vara en historisk gestalt. Medeltidspersonan ska helt enkelt vara en själv, ens alter ego i en annan tid.

Att man har ett så stort tidsspann att ”leka på” och ett tämligen generöst förhållningssätt till historisk autenticitet torde vara några av förklaringarna till att medeltidsföreningar är de mest populära bland landets historiesällskap. Men i Sverige finns även flera sällskap som lustfyllt grottar ner sig i 1700-talet, främst i den gustavianska adels- och hovkulturen med dess dräkter, peruker och sällskapsseder. Som Carlscrona Rediviva i Blekinge, Gustafs skål samt Slottsfrun & Gustaf III:s vänner i trakten kring Stockholm, och det militärhistoriskt inriktade sällskapet Westgöthia Gustavianer i Göteborg. Här finns generellt mindre tolerans för avspända partygustavianer som råkar röra ihop epoker hejvilt. Kraven på historisk korrekthet är betydligt högre än inom SCA, samtidigt som karaktären av rollspel blir tydligare. För här ägnar man sig gärna åt ”historiskt återskapande” (historical re-enactment), det vill säga live-rollspel kring mer specifika historiska händelser. Re-enactment förekommer även i medeltidssammanhang, till exempel när man under medeltidsveckan i Visby återskapar händelserna kring Valdemar Atterdags invasion av Visby 1361. I USA finns också många re-enactmentsällskap som intresserar sig för amerikanska inbördeskriget.

Ingångar till medeltiden

Hur snöar man då in på medeltiden? För Ingemar är svaret enkelt, han menar sig ”mer eller mindre ha historiekärleken genetiskt” genom föräldrarna. Inte minst fadern, språkforskaren och berättarbaddaren med det brinnande historieintresset och den ypperliga förmågan att göra historien levande för sina barn. Många besök i slott, borgar och kyrkor blev det, med tillhörande, urspännande berättelser om platserna.

”Flera av oss har ett brett historieintresse och kan lika gärna nörda ner oss på 1700-tal, 1800-tal, amerikanska inbördeskriget eller något helt annat.

– Att vi är medlemmar i en medeltidsförening innebär ju verkligen inte att vi bara intresserar oss för medeltiden. Flera av oss har ett brett historieintresse och kan lika gärna nörda ner oss på 1700-tal, 1800-tal, amerikanska inbördeskriget eller något helt annat, berättar Ingemar. Alla har dock inte, som Ingemar, odlat intresset för historia sedan barnsben.

– Själv avskydde jag historia när jag växte upp, säger Torunn Egilsson. Ask, även känd som Åsa Johnsson. Så ironiskt då att jag hamnade i en medeltidsförening och blivit kvar där i snart tre decennier, skrockar hon.

Åsa ”halkade in i medeltidssvängen på ett bananskal” 1989 via en trevlig kille hon träffade på Hultsfredsfestivalen. Mötet ledde till ett mersmaksgivande besök på Arboga medeltidsdagar, och verklig fart tog det när Åsa en tid senare bevistade ”Baronens förkämptornering” i stora hallen i Varbergs fästning, ett häftigt evenemang i en häftig miljö, med celebra långväga gäster från medeltidssällskap i ”East kingdom” i trakten kring New York.

– Sen kom det ena intresset efter det andra – bägskytte, fäktning, hantverk och ur det så småningom även föremålshistoria, berättar Åsa.

Även för många andra i Uma har medeltidsfascinationen kommit mindre ur lust till boklig bildning än ur intresse för exempelvis hantverk, rollspel eller kämpalekar med svärd och rustning, och flera i föreningen har en bakgrund som lajvare, rollspelare eller science fiction/fantasynördar. För Johan Skinnare, folkbokförd som Johan Sandström, är det vardagslivets historia som lockar – hantverk, uppfinningar och teknikhistoria – snarare än nationer, kungar och slag. Han gillar skinnhantverk, därav hans medeltidsnamn, och gör i förbifarten

en intressant utläggning om skeppsbyggets utveckling mot allt högre grad av sjöduglighet.

Kläder och sömnad är stora intressen för Mia Falk, som under kvällen syr på en struthätta (”medeltidens hoodie”) med ett mönster från perioden mellan sen vikingatid och tidig medeltid. Hennes medeltidsintresse började för snart 15 år sedan, och för 8 år sedan sydde hon en klänning i 1500-talsstil för en festkväll. När hon sen började lyssna på viking-metal och folk-metal väcktes fascinationen för vikingatiden, inte minst över att vikingarna var så enormt beresta.

– De var i England och blivande Ryssland och överallt, det är fantastiskt när man inser hur allt hänger ihop historiskt och hur de påverkat världen, säger Mia.

Även om det är fullt tillåtet att använda symaskin föredrar Mia, liksom många andra, att sy för hand, och hon avslöjar att hon till och med sprättat upp en klänning hon sytt på maskin för att det blev bättre att handsy den. Och apropå sömnad flikar Ingemar raskt in att om man ser en storskäggig karl, som till det yttre ser ut att kunna höra hemma i ett mc-gäng, sitta och brodera offentligt, är det förmodligen en SCA-medlem.

Rustningar och kämpalek, torneringar och krig

Erik Knutsson Drake, som i mindre medeltidsrelaterade sammanhang går under namnet Staffan Drake, gick med i Uma 1998, i samband med att han som museologistudent intervjuade några av medlemmarna. Kärleken till den kreativa anakronismen var omedelbar, och ser man till hans bakgrund som rollspelare med starka och långvariga intressen för såväl fantasy och science fiction som för historia, kändes den närmast ofrånkomlig. Och den består.

– Här får man utlopp för många udda böjelser, sådant som skulle vara svårt att göra utanför föreningen, konstaterar Staffan, som fungerar som föreningens MoAS (Konst-och-vetenskapsansvarig). Till hans huvudintressen inom medeltideriet hör mat, dryck, dans samt rustningsbygge och kämpalekar, inte minst att slåss i tornerstrid.

Så klart. Svärd och rustningar! Kämpalek, eller heavy fighting, ”medeltida

strid till fots med rustning”, förknippas ofta med medeltidsföreningar och lockar onekligen många, inte minst de yngre. Kломster, populärt kallad Christer Åström, som liksom Mia tillhör Uma:s relativa nytillskott, slår fast att han är en ”rustningsnörd” och pekar demonstrativt på Staffan.

– En dag frågade han om jag ville slåss med svärd och bygga rustningar. Ja tack, svarade jag! Åldersgränsen för fightingträning har satts till 16 år och träningen äger rum två gånger i veckan med samling vid gamla Ålidhemsskolan. Marsken, den kämpaleksansvarige, ser till att allt går rätt till. Eftersom kampen kan bli mycket intensiv och man ska kunna slå hårt är det viktigt att rustningarna är säkra och att deltagarna följer vissa regler så att ingen blir skadad. Vapnen ska vara av rotting som kan knäckas utan att lämna en vass brottyta. Vid sidan av säkerheten är ära och ärlighet, rättvisa och tillit viktigast i kämpaleken. Kämparna bestämmer vilka träffar som är avgörande, och ingen kan ensam utropa sig till segrare. Segern ges av den som erkänner motståndarens överlägsna färdighet.

Vill man sen slåss i större skala finns torneringar, som ofta är mycket pampiga, med härolder och baner. I en klass för sig är furste- och kronatorneringarna, som äger rum när furste- och kungapar ska väljas. Det förekommer också regelrätta krig, av vilka det största inom Nordmark är Dubbelkriget i Skåne, som varje år i maj lockar ett hundratal kämpar. Men liksom fallet är med jordnötter, pumpor, midjemått, hagelkorn och president-egon finns även de största medeltidsevenen i USA, och jämfört med ”The Pennsic war”, där årligen tiotusentals slagskämpar söker sig till en gräsplätt i Pennsylvania, framstår Dubbelkriget mest som ett litet sandlådebråk.

Och när det kommer till kamp och vapen kan den som inte vill böka med rustning och dylikt ägna sig åt fäktning. Och för den som inte vill gå i närstrid men som ändå vill hålla i ett vapen rekommenderas bågskytte.

Krumhorn, barder och drycker

Bland mindre våldsinriktade aktiviteter är musik ett stort intresse för många, såväl traditionella låtar och sånger som nyskrivna diton ”i medeltida stil”. Till

” Vid sidan av säkerheten är ära och ärlighet, rättvisa och tillit viktigast i kämpaleken. Kämparna bestämmer vilka träffar som är avgörande, och ingen kan ensam utropa sig till segrare.

de populära ”medeltidsbanden” hör Rävspel & kråksång, tyska Wolgemut och inte minst Sorkar & strängar, som funnits i drygt 25 år och sedan länge tillhör de fasta inventarierna på Medeltidsveckan i Visby. Medeltidsmusiken framförs ofta på instrument som säckpipa, harpa, luta, diverse trummor och äldre blåsinstrument som krumhorn, skalmaja och olika flöjter. Många äldre och mer udda instrumenten går att beställa eller köpa på medeltidsmarknader, men det händer ofta att folk bygger egna instrument. Staffan berättar att en av föreningens medlemmar byggt en ”fiddla”, en medeltida föregångare till fiolen.

– Ett vackert hantverk, konstaterar han.

I skarven mellan skaldekunst och musik finns förstås barderna, alla singer-songwriters urfäder och urmödrar. Tack och lov tycks deras öden i de kreativa anakronistsällskapen vara långt mindre gruvliga än det som ständigt drabbar barden Troubadix under den stora vildsvinsfesten i sista rutan i Asterix-albumen – då han hängs upp i ett träd och förses med munkavle. Sådant håller sig de kreativa anakronisterna för goda för. Tvärtom är barderna högst önskvärda på festerna. Staffan berättar om tävlingen ”Norrskensbarden” som sedan 2015 årligen arrangeras av Frostheim, och där vinnaren utses till ansvarig bard för Norra Nordmark för det kommande året och tilldelas en särskild, handsydd mantel och andra regaler. Norrskensbarden, för närvarande Astrid av Erismarc, har bland annat till uppgift att skriva sånger och dikter som hyllar folk i norr samt skriva satiriska smådevisor om dem som anses förtjäna sådana.

För dryckesintresserade rekommenderas Bryggargillet, en intressegrupp

över lokalföreningsgränsen som bland annat brukar ha möten under medeltidsveckan i Visby. Staffan är lärling i gillet.

För lärlingskap krävs att man egenhändigt tillverkar en dryck som är drickbar – det kan vara öl, mjöd, vin, kryddad sprit eller annat, och drycken måste inte nödvändigtvis vara gjord enligt medeltida recept. För gesällnivå krävs två välsmakande, med recept dokumenterade, drycker, och vill man sen uppnå mästargraden erfordras tre diton, alla enligt gamla originalrecept. Även dessa ska såklart dokumenteras och man ska hålla workshop eller föreläsning om det hela.

Jag kan fortsätta denna redogörelse i all oändlighet, för vare sig vi pratar om heraldik, dans, lekar och spel, sömnad, rustningsbygge, kalligrafi och illumination (det vill säga skönskrift och utsmyckning av handskrivna blad på klassiskt ”medeltida” vis) eller valfri annan möjlig eller omöjlig aspekt av medeltiden finns här uppenbarligen enorma möjligheter att, ivrigt påhejad av likasinnade, grotta ner sig på livstid och låta kunskaperna och färdigheterna växa via den ena aha-upplevelsen efter den andra. Tack vare internet kan man idag snabbt skaffa sig stora kunskaper om vitt skilda företeelser, hitta bilder och beskrivningar av hantverk och hålla sig uppdaterade om de senaste forskningsrönen. Knepigare var det förr då man ofta fick krångla en hel del för att få tag i doktorsavhandlingar och annat som gav relevant kunskap.

Visby och andra häftigheter

Det största och mest kända medeltids-eventet i Sverige är tveklöst Medeltidsveckan i Visby, som arrangerats sedan 1984 och som ursprungligen uppstod inom ramen för ett kulturprojekt med namnet Medeltidsmänskans liv och tro. När jag frågar Uma-gänget om det häftigaste de upplevt under tiden i föreningen svarar de snudd på i korus: Första gången i Visby!

– Det är totalt överväldigande, för många intryck för att man ska klara av att smälta det, konstaterar Ingemar. Jag är beredd att tro honom. Under festivalveckan äger mer än 500 aktiviteter rum i och omkring den gotländska medeltidsstaden. Det är tornerspel, gatuteater, gycklarföreställningar, kyrkokonserter, eldshower,

sagostunder, vandringar, föreläsningar, kurser, workshops och mycket mer. Medeltidsföreningarna har ett eget tärtläger där medlemmarna bor under veckan, även om somliga av bekvämlighetsskäl väljer att ta in på hotell eller vandrarhem. Till medeltidsveckans givna inslag hör, som tidigare nämnts, det historiska återskapandet av den danske kungen Valdemar IV Atterdags intåg i Visby 1361. Festivalens hjärta är annars den stora medeltidsmarknad som pågår så gott som hela veckan och lockar säljare från hela Europa. Här finns ett hejdlöst överflöd av hantverk, kläder, mat, smycken, tyger, instrument och mycket mer. Här finns även många evenemang, framförallt gycklarföreställningar, musik och dans, äger rum på marknaden. Och festerna är många under veckan – allt från bardaften vid eld till Sorkar & strängars egen fest och såklart den stora fredagsbalunsen då medeltidsveckan närmar sig sitt slut.

– Där dansas det på borden i fullmånens sken! Men även om det går livat till spårar det nästan aldrig ur. Med tanke på hur mycket folk, alkohol och skarpa vapen som finns i omlopp är det fantastiskt lugnt. Det är helt enkelt rätt sorts nördar på plats! Ska man ta semester ska det ju gärna vara så långt från vardagen som det går, och då är Visby anno 1361 helt perfekt, konstaterar Staffan.

Visby i all ära, för Ingemars del får nog ändå höjdpunkten hittills sägas vara besöket i juni 2016 på SCA:s 50-årsjubileum i trakten kring Indianapolis, där han bland annat

fick se några av rörelsens ännu ytterst vitala grundare, inklusive en Rikard Lejonhjärta-liknande gråskäggig man i 80-årsåldern som fortfarande med liv och lust deltog i kämpalekar, klättrade i berg och seglade. På jubileumsfesten fanns också ett underhållande museum över medeltidsartefakter som skapats de första åren, och som med all önskvärd tydlighet visar att de tidiga ”försöken till medeltida dräkt” inte alltid var så sofistikerade.

– Tafflighetspriset tillfaller nog ändå skaparen av ”The 2-towelled-tabard”, en ”medeltida” vapenrock förfärdigad av två badhanddukar och några säkerhetsnålar, skrattar Ingemar.

Tre timmar går rasande snabbt i de umeåanska medeltidsvännernas sällskap, och det har blivit dags för mig att lämna den mysiga källarlokalen Öst på stan. Till helgen vankas där bankett och på menyn står bland annat ”höna i deg” – höna med fläsk och gröna ärtor i en paj med stanning av äggulor, kryddat med saffran, spiskummin, salt och svartpeppar.

En fråga och en avslutande fundering

Jag avrundar intervjun med frågan om hur Uma-gänget ställer sig till de människor med högerextrema och nationalistiska sympatier som säger sig vurma för svensk historia, och då kanske framför allt vikingatiden. Skulle dessa vara välkomna i föreningen?

– Tekniskt sett är det väl inget som hindrar att de går med förutsatt att de har ett genuint historieintresse och

vet att hålla käft med sina politiska uppfattningar. Föreningen ska vara politiskt och religiöst obunden, säger Ingemar, och Staffan inflikar att man dock kan tvivla på att deras historieintresse är äkta. Snarare handlar det nog ofta, enligt Staffan, om att de skapat sig en falsk bild av historien, en bild som passar deras politiska syften, och att de säkert skulle surna till rejält om man påpekade att de har fel. Vilket Uma-medlemmarna knappast skulle tveka att göra.

Att SCA-världen som helhet vägrar att blunda för det högerextrema svärmandet för en förvanskad bild av historien visade sig även genom ett officiellt ställningstagande som kungariket Drachenwald gjorde i februari 2018, där de kraftigt fördömde uttryck för hat i tal, skrift och handling, liksom användandet av symboler som svastikor och odalrunor som, oavsett deras historiska betydelse, oåterkalligen svärtats ner av kopplingarna till fascism och nazism.

När jag lämnar Uma-högkvarteret funderar jag en stund på om jag själv skulle kunna engagera mig i en medeltidsförening. Historieintresset har jag definitivt och trevlighetsgraden och den intellektuella nivån på träffarna känns betryggande hög. Slagskämperiet är väl inte riktigt min tekopp (även om jag provat på medeltida kämpalek på min svensexas) men beträffande tillgången på god mat och dryck, musik och dans skulle jag knappast ha anledning att klaga. Så ja, vi får väl se!

ANDERS LUNDKVIST

FOTO: RIJAD BUZINKIC

Magstarkt mode

Viveka Gren är dansaren och designern FireBirdFusion

Hon är uppvuxen på Hisingen i Göteborg och skapar kläder för såväl scen som vardagens magiska ögonblick. Hon är en ivrig skattjägare på loppis och en krigardrottning på dansgolvet. I april gjorde hon debut i modevisning på alternativfestivalen Uma Obscura. Hon är FireBirdFusion, eller: Viveka Gren.

Vad kom först, dans eller kläddesign?

– Jag minns faktiskt inte, jag har minnesbilder av båda från min barn-dom. Gamla foton från när jag och mina kompisar hade uppvisningar i trädgården för våra föräldrar och ritblock fyllda med en sjuårings mode-teckningar i tusch.

Hur kom du in på dans?

– Min första kontakt med magdan-sen var på en takterass i Warszawa. Jag hade just gått ut gymnasiet och fått ett stipendium för att studera polska i en månad men lärde av en slump känna en bulgariska första dagen, hon visade sig vara magdansös. Det tog inte lång tid innan vi var en grupp på sex unga tjejer, jag från Sverige, två amerikanskor, en

kanadensiska, en ryska och så bulgaris-kan som tillsammans smög ut ur våra studentrum på kvällarna och upp på taket där vi dansade i timmar. Jag minns inte längre vad någon av dem heter, men jag kommer aldrig att glömma den rena lyckan vi delade där uppe högt över takåsarna den sommaren.

– När jag kom hem tog allt annat i livet över, jag började plugga och resa och dansen försvann in i skuggorna. Det var först under min skilsmässa nästan femton år senare som den kom tillbaka till mig. Även denna gång var det under en sen kväll. Jag satt och såg på YouTube och drog igång en video med Rachel Brice och Illan, två av de stora stjärnorna inom tribal fusion

bellydance, en modern variant av magdans. De gjorde en helt galet snygg turkish drop (en rörelse som utgår från att man lutar ryggen bakåt som om man skulle gå ner i brygga och gör ett fall framåt så att man landar på golvet på knä med överkroppen helt bakåtlutad i en båge) i perfekt synk och jag bara tappade andan. Så ville jag också kunna dansa! Det var kraftfullt, vackert, mjukt och smidigt med en kroppskontroll som inte var av denna värld. Och dräkterna fick mig att min-nas alla fantasyromaner jag hade läst som ung. Kunde man verkligen se ut som en krigardrottning på scen?

Varför började du arbeta med kläddesign?

– Det har nog alltid legat ett intresse i bakgrunden, men det var när jag själv började dansa tribal fusion bellydance som det tog fart. Jag började sy scen-dräkter åt mig själv, sedan åt mina vän-ner. Min första dräkt tog tre månader

att sy och jag svor mig igenom hela processen. ”Aldrig mer,” tänkte jag när den var klar. ”Jag gör aldrig om det här igen.” Tre veckor senare var jag inne på en loppis och såg en svartvit necessär med kristallbrodyr i rosa och silver. Fast jag såg ingen necessär, jag såg framför mig hur den hade förvandlats till en bh som gnistrade i scenljusen. Det var när jag jobbade med den som jag började inse att jag hade potential att bli riktigt bra på att skapa magi. Efter det gick det inte att stoppa, kom-binationen av skattjakt på loppisar och att skapa vackra ting var för häftig.

Vilka är dina förebilder inom dans?

– Samantha Emanuel, Rachel Brice, Mira Betz, Illan, Zoe Jakes och Mardi Love inom fusion bellydance för att nämna några. I andra dansstilar måste jag nämna Galen Hooks. Jag är helt fascinerad av hennes koreografier, dem kan jag se om och om igen. Kolla in ’Human’ och ’River’ på Youtube!

Vilka är dina förebilder inom kläddesign?

– Iris van Herpen och min nye husgud, den brittiske designern Julian Roberts. Jag träffade honom i mars på en masterclass på Tillskärarakademin i Göteborg där han lärde ut tekniken ’subtraction cutting’ och jag blev så inspirerad! Jag kommer att experi-mentera en hel del i sommar utifrån de tekniker han lärde ut.

Berätta om din kollektion Birka! Hur skiljer den sig från tidigare designer som du står bakom?

– Birka har funnits med mig som en vision ända sedan jag startade Fire-BirdFusion 2016. I början utforskade jag olika stilar utifrån det material jag hade hunnit samla på mig. Några dräkter andades burlesque, andra var inspirerade av pop och rock. Fusion bellydance bubblar av kreativitet både i scenuttryck och musikval, du kan lika gärna dansa till dubstep eller folkmusik som till Metallica och du uppmuntras att experimentera med dräkter. Men Birka har alltid funnits i bakgrunden. Första dräkten i kollektionen, som också visades på Uma Obscura, gjorde jag redan förra våren. Den är gjord av en handvävd duk i vit, brun och blå ull med fantastiskt mönster som jag kom-binerade med delar av kopparsmycken gjorda av lokala konsthantverkare och hemslöjdare från Västkusten. Till

den gjorde jag en kroppskedja av min farmors gamla pälskrage och koppar-kedjor. Jag älskade resultatet och kände hur genuint det formspråk jag hittat var för mig.

– Vi har ett fantastiskt kulturarv i Skandinavien och Birka är mitt sätt att lyfta fram det. En av dukarna jag använt i min kollektion är till exempel vävd för hand av en kvinna på den lilla ön Källö-Knippla i skärgården utanför Göteborg. Av en händelse bor en av mina vänners mormor på samma ö och när jag frågade visade det sig att hon mycket väl kände till damen i fråga. Hon hade blivit över 90 år när hon gick bort för något år sedan och var erkänd bland öarna för sitt fina hantverk. Med tanke på den aktuella rörelsen inom modevärlden, som värdesätter ursprung, vem som tillverkat plaggen och under vilka förhållanden, så är det här så nära man kommer som designer. Helt fantastiskt!

Var framträdandet på Uma Obscura första gången du hade modevisning med din design?

– Ja, detta var min allra första visning. Den följdes dock av ytterligare två visningar i början på maj. Där var det inte mina scenkläder jag visade utan min linje av kimonos och sommarklä-ningar sydda av återvunna handbrode-rade indiska tyger. Jag reser till Indien en gång om året och köper tyger i form av sari och dupatta (stora sjalar) som jag sedan använder i mitt skapande.

Har du några tips på särskilt estetiskt effektfulla återvinningsknep?

– Jag försöker se skönheten i vad som vid första anblicken lätt avfärdas som fullt eller omodernt. Bortse från vad någonting är i sin nuvarande form. Tänk hellre: Vad kan detta bli? Det kräver

FIREBIRDFUSION

Namn: Viveka Gren
Ålder: 40 år
Bor: Göteborg med två underbara söner och en rätt egensinnig katt
Sysslar med: Design av kläder, smycken och accessoarer för både scen och vardagens magiska ögonblick
Drömmar om: Att hennes söner ska se sin mors ihärdighet och passion och låta sig inspireras till att följa sina egna drömmar, så som hon följer sin

dock en del träning att kunna se bortom det uppenbara, så i början är det enklast att ha en bild av vad man vill göra och leta material utifrån sin idé.

– På bilden ser ni en av dräkterna i kollektionen. Den är bland annat gjord av en av de där hiskeliga gardinerna man brukar se på loppis. Någon beige 70-talshistoria med långa bruna fran-sar. Väldigt obehagligt tyg. Sådant som får en att tänka att ”gode gud, alltså den där kan det ju inte finnas någon vettig människa som vill ha.” Ändå stod jag där med den i handen vid kassan. Jag vet faktiskt inte hur det gick till. Den troliga förklaringen är att jag tänkte att den åtminstone var löjligt billig. Dess-utom var färgskalan rätt, vissa delar av mönstret skiftade nästan färg i ljuset, och den hade en spännande struktur. Men jag tvekade länge och ångrade mig nästan när jag kommit ut ur butiken. Hur fasen skulle jag kunna göra något av det där? Men när gardinen sedan kombinerades med paljettyg i brons och kedjor, kristaller och knappar förvandlades den till något helt annat. Den fick ett nytt liv, men den bär ändå på en historia. Jag älskar att väva in detaljer och oväntade element i mina skapelser och tycker om känslan att veta att den som bär mitt plagg har möjlighet att upptäcka och se nya detaljer undan för undan.

Vilka har svårigheterna varit för dig som kreatör?

– Bristen på tid. Att lägga band på mig själv, inte hoppa på alla tåg utan arbeta målmedvetet och ta ett steg i taget. Det är så svårt när huvudet bubblar av idéer och man blir påhejad och uppmuntrad av vänner och bekanta. Birka är sydd på morgonen innan jobbet och på kvällarna när barnen lagt sig. På varje ledig stund jag kunnat uppbirga de senaste tre månaderna. Att leva så är självklart inte hållbart i längden.

Vad är det bästa med att göra det du gör?

– Det finns så mycket att lyfta fram. Kreativiteten. Gemenskapen. Glädjen. Skapandet. Att använda material som redan har en form och dra och stretcha varenda kreativ nerv inom sig för att skapa något nytt. Det är en vacker resa, ofta frustrerande, men hur kul hade livet varit utan utmaningar i lagom dos?

EMELIE KLEIN

Bland jammande spelmän och folkliga toner

FOTO: BERNT LUNDQVIST

Ett av Umeås årligt återkommande arrangemang är Umefolk, festivalen där folkmusik av alla de slag flödar genom Umeå Folkets hus. Det traditionella startskottet för festivalen är megakonserten Allspelet, där barn och ungdomar från landets musikskolor och de artister och musiker som vill, spelar tillsammans. Ensemblen består således av runt 500 musiker och artister och detta utgör, förutom en brakstart för festivalen, även ett praktiskt smakprov på vad som komma skall för de besökare som ännu

inte bestämt sig för vilka konserter de ska välja att ta del av. För Kulturvinkelns del upptäckte vi här Arvvas, ett band bestående av Sara Marielle Gaup som jojkar och Steinar Raknes som spelar kontrabas på ett sätt som sällan skådats tidigare och sjunger americana. En överraskande kombination och konserten visar sig vara ett av festivalens allra mest glimrande guldkorn. Arvvas passade även på att slå ett slag för den stundande samiska veckan där de även medverkade i föreställningen "Caught in the Middle".

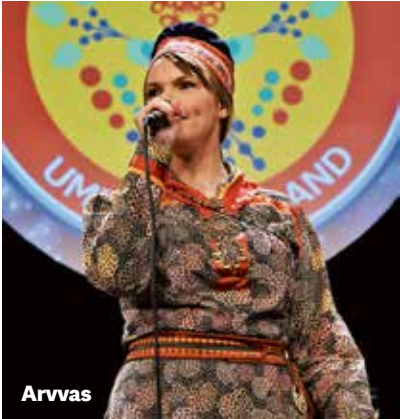
Fredagens fulländning nåddes för våran del med Valkyrien, en konsert som växte från det lilla till det stora och mäktiga. Efter detta kände vi, trots att kvällen fortsatte, att vi kunde runda av för att orka oss iväg för att komma i tid till lördagens festivaldag. Lördagen inleddes med Helge Karlssons barnföreställning "Berättelsen om Chantavia – byn där alla sjunger och om främlingarna från andra sidan Stora floden" en föreställning för barn från fyra år. I likhet med förra årets "Resan till dalen" var

det en föreställning där musiken hade en central roll, men denna gång fanns även sången och dansen med som två viktiga komponenter i berättelsen. Helge Karlssons föreställningar är ett av de hjärtligaste inslagen under festivalen och det är en fin inledning på lördagens festivalprogram att få gå på musikteater, inte minst eftersom det är en föreställning som i så stor utsträckning tar in publiken i berättelsen. Men det var det där med att orka sig iväg i tid. Sömn eller mat, ett av dessa måste jag ha för att mitt huvud ska vilja vara med och när sömnbristen är ett krav för att hinna med allt prioriterar jag mat och förlitar mig på det som sagts i serveringen kvällen innan, nämligen att maten skulle finnas på plats även under lördagen. Så var dock inte fallet, detta på grund av en miss i kommunikationen. Än mer fjöntigt blir det då att man fortfarande inte får ta med sig den kopp kaffe man köpt med sig då

man stressat iväg för att hinna få i sig någon mat. Huvudvärken är således ett faktum och festivaldagen bäddas in i en dimma av molande huvudvärk som är mer eller mindre uthärdlig beroende på vilka det är som står på scenen. Men nog gnällt. Man dör ju inte av huvudvärk och framförallt inte med så här mycket god kultur. Lördagen bjöd även på bandet WAO som består av musiker vi annars vant oss vid att se i JP Nyströms, Jord och JPP. Gemensamt för musikerna var att de alla på olika sätt inspirerats av Vilho Ollikainens konstnärsskap och i samband med premiären av föreställningen Tjära människa, i oktober 2014, bildade de därför gruppen WAO som sedan dess turnerar tillsammans för att på så sätt sprida Ollikainens visor och dikter. En helt annan stämning blev det då WAO avslöstes av ännu en festivalpärla, nämligen bandet Ugarit. Kvällen

till ära gästades gruppen av Manya Raman-Sundström, sång, och Septembarkören under ledning av Siw-Marie Nyman, och tillsammans bjöd de på traditionell folkmusik och tonsatt poesi från Syrien, Palestina och Libanon. Ett positivt inslag var även att texterna översatts och textades så att publiken kunde förstå vad som sjöngs och det var en konsert som bjöd på varma toner och idel kärlek, vare sig denna var lycklig eller olycklig. Festivalen kröntes för Kulturvinkelns del av Katarina Barruk som bjöd på en så fantastisk konsert att vi kände att kvällen och helgen därmed var fulländad och vi lämnade, något vimmelkantiga av alla intryck, festivalen till ljudet av glada spelmän som jammade i foajén och utbytte toner med varandra.

ELIN LARSSON

5 saker du ABSOLUT måste veta om de nya bidragsreglerna

Tiderna förändras och så även det ideella kulturlivet och dess tillgång till den offentliga sektorns skattkammare. I Bottenköping har man försökt vara ett steg i förväg och med hjälp av okulta spådomsritualer har ett nytt regelverk för bidrag till föreningslivet fastställts, främst för att få bukt med fenomenet OFM, eller: Oengagerade Förenings-Människor. Regelverket har lanserats under namnet ”Bottenköping Bestämmer Bäst om Bidrag!” (eller ”BBBB!”). Er trogne tjänare, undertecknad, moi-mème, oresama, har sökt gå till botten med Bottenköpings nya system och spenderat hela den senaste helgen på att lusläsa bidragsreglerna! Jag presenterar stolt:

- 5 saker du ABSOLUT måste veta (om BBBB!)**
- 1 – Ett huvud = ett engagemang
 - 2 – Var grupp på sin plats
 - 3 – Aktivitetsgranskning på detaljnivå
 - 4 – Priset för ideell aktivitet
 - 5 – Den värsta av dem alla ... skulle du kunna leva så här?

- 1 – Ett huvud = ett engagemang**
- Ibland har det blivit problem i Bottenköpings kulturverksamhet. Flera föreningar har nämligen tillgodo-räknat sig samma individ som medlem när de rapporterat sin verksamhet. Bottenköping ser allvarligt på denna form av fusk. – I stort är föreningslivet inte så värst annorlunda från politik, förklarar borgmästare Krösekvist, initiativtagare till BBBB!
- Och i politik håller vi oss till ett parti åt gången. Hur dumt skulle det inte se ut om jag jämte mitt arbete inom Socialbankomaterna var medlem i Broderaterna?
- Det låter Kulturvinkelns reporter vara osagt. Oavsett vilket måste föreningar som får bidrag nu göra noggranna granskningar för att hitta dessa ”dubbelagenter” och tvinga dem att välja mellan mamma och pappa. Bildligt talat, alltså.
- 2 – Var grupp på sin plats**
- Nytt är även att bidragen är sorterade utifrån varandra uteslutande kate-gorier och en förening måste således bestämma sig för en inriktning i enlighet med den listan. Till exempel är det inte längre så enkelt att finan-

- siera orkesterföreningar eftersom exempelvis ”stråkinstrument” och ”bleckblåsinstrument” nu utgör olika bidragskategorier. Situationen är strängt ohållbar, enligt Viola Eufonio, dirigent i Bleckstråk Voice – en orkes-ter som specialiserar sig just på stråk och bleckblås.
- Om inget ändras sjunger vi som förening på sista versen. Vi kan bara söka för en av våra instrumentfamiljer. Använder vi kommunens bidrag för något annat än profilen vi sökte kan vi råka riktigt illa ut.
- Krösekvist ser inte problemet.
- Varför måste de vara en förening? Visst blir det förändringar av sådana här manövrar men de är ju inte av ondo, tvärtom tvingar det fram förbättring. Nu kan de starta två föreningar som kan söka pengar var för sig och sedan samverka! Istället för en fören-ing får vi två mycket olika föreningar. Viola Eufonio köper det inte.
- Kommunen säger att alla dessa kategorier ska säkerställa en bredd av kulturformer men med alla dessa kategorier rutar man ju in och begrän-sar kulturen till de former vi redan är bekväma i. Det är lite dissonans i det resonemanget, kan jag tycka.

- 3 – Aktivitetsgranskning på detaljnivå**
- Roten till det hatade OFM-fenomenet är förstås medlemmar som visserligen pliktskyldigt skriver in sig i medlems-registret varje år men som inte egent-ligen tillför verksamheten något annat än lite extra koldioxid i verksamhets-lokalen. Det här ska BBBB! såklart råda bot på! Medlemmar i föreningar måste nu styrka sitt aktiva medlemskap genom att skicka in en så kallad med-lemsberättelse – en utförlig, offentlig handling som beskriver dennes enga-gemang i verksamheten och berättigar dennes status som medlem.
- Det fungerar mycket bra, vi beräk-nar att vi har uteslutit 90% av bidrags-parasiterna från offentligt finansierade medel, säger Krösekvist gladlynt. Nu är det minsann bara riktigt engagerade eldsjälar som får del av kommunens surt förvärvade pengar! I konstnär-liga föreningar ska medlemmarna dessutom lämna verkförteckning och arbetsprover.
- 4 – Priset för ideell aktivitet**
- Det är inget nytt att en allmännyttig ideell förening kan fastslå en med-lemsavgift, vilken varje medlem måste betala för att erhålla medlemskap. Detta har dock tidigare varit upp till föreningarna att bestämma. För att få bukt med OFM-problemet som Bottenköping drabbats av ska det nu vara obligatoriskt för bidragsmottag-ande föreningar att avgiftsbelägga medlemskapet. Föreningen Basister Mot Barnfattigdom ställer sig särskilt kritiska mot förslaget.
- Civilsamhället sägs ofta spela en viktig roll i att bekämpa barnfattigdom och mot bakgrund av detta blir det

- nästan lite av ett hån, säger ordförande Peter Fretlund och tillägger:
- Man försöker liksom vara Robin Hood och så blir man sheriffen av Nottingham istället. Borgmästare Krö-sekvist försvarar däremot direktivet:
- Jag litar inte på folk som inte har pengar. Helt enkelt.
- 5 – Den värsta av dem alla...**
- Nu har ni tålmodigt läst genom hela denna topplista (om ni inte fuskat och hoppat hit direkt... skam för det! Till-baka till början med er) och ni undrar ”kan det vara så illa som vi lite slö-sadistiskt hoppas?” Det vågar jag lova. Den femte saken du ABSOLUT måste veta om BBBB!
- Den värsta.
- Den mest odemokratiska.
- Det största hån mot folkrörelserna och civilsamhället.
- Är ni redo?
- Nu kör vi.
- Kommunen Bottenköping kommer inte längre ge bidrag åt föreningar vars verksamhet involverar, i någon grad eller på något vis, koffein.

- Låt oss vara på det klara här: Det handlar inte om att kommunens bidrag inte får användas till kaffe-konsumtion. Föreningar som vill erhålla bidrag får inte ens ta en skvätt kaffe på personalfesten, oavsett vem som finansierar det, om det så är ur ordförandes ficka. Detta eftersom koffein utgör en hälsorisk och bidrar till en osund arbetskultur. Men hur står det till på kommunhuset?
- Självklart tar man sig en kaffe då och då! Det måste vi som politiker kunna unna oss, säger Krösekvist.
- Hon tycker inte alls att det ligger något hyckleri i det.
- Kommunen gör vad kommunen vill med sina pengar, men föreningarna får pengar av kommunen. Då får man faktiskt anpassa sig efter hälsopla-nerna som vi satte under valåret.
- Framför allt är det, igen, en strategi för att bekämpa OFM.
- Vi är inte intresserade av kultur-utövare som inte är beredda att arbeta utan incitaments- och prestations-höjare. Riktigt engagemang endast, tack.
- Där har ni det! Med det sagt har jag fått betalt för att tipsa er om att flytta till Bottenköping, det är låga hyror där. Så far dit. Ni har ju ett fantastiskt föreningsliv att engagera er i.
- Och med fantastiskt menar jag att det knappt finns konkurrens kvar.
- D'ARTAGNAN**

OBS: Denna artikel är ren och skär satir.

Hur svårt ska det vara?

Eller varför ställer folk aldrig rätt frågor?

I bland får man gräva djupt och länge efter de svar man kan tänkas behöva, som nu till exempel då det enda jag kunnat tänka på är idioter som parkerar på handikapplatser, nötter som inte ser sig för och de tre yxskaft som bara stod och tittade på medan en kille i rullstol var tvungen att

kliva ur den och med stor ansträngning få upp rullstolen över den extra höga trottoarkanten vid busshållplatsen. Hur tänker egentligen dessa människor? Jag ska däremot inte ägna mig åt detta, mestadels för att det bara är deprimerande att läsa om men även för att jag inte har tillräckligt av vare sig huvud-

värkstabletter eller magsårsmedicin för att överleva pårsen.

Jag skulle också kunna skriva om vårens antågande med framtinad hundskit, allergier och packade studenter som krälat ut ur sina lyor fullt övertygade om att det är sommar nu och att de därför har en ursäkt att sitta ute på gården och yla istället för bakom lyckta dörrar... Men det ska jag inte heller för det har jag redan gjort minst en gång, möjligen fler.

Nej, vad jag tänkte ge mig i kast med denna gång är hur otroligt jämnarns omöjligt det ska vara att hitta specifik information på internet, denna källa till information från världens alla hörn, kattbilder och sjuka mängder människor med alldeles för lite att göra... eller var det mängder med sjuka människor? Oavsett så är det detta som jag i anekdotisk form tänker avhandla

då jag lite pretentiöst skulle kunna påstå mig inte vilja fastna vid en stil men ärligt talat är för lat för att skriva om annat än mina upplevelser.

De flesta av oss har ju någon gång hört internet beskrivas med orden "all the world's knowledge at your fingertips" och för många är det också så, utom när det inte är det och då är det en outsinlig källa till frustration och förtvivlan. Det är något jag upplevt ett flertal gånger men tydligen lyckats glömma lika många gånger, eftersom jag överraskas varje gång som den information jag söker helt enkelt inte finns att hitta.

Som när man söker exakt vikt eller mått på något, nu i senaste fallet en mikrofon till en Zoom H6 (inspelningsmackapryl, för er som inte visste och annars hade fått googla). I min enfald trodde jag att det naturligtvis finns på tillverkarens hemsida och surfade genast in där och frågade mig själv lika omgående varför folk är dumma i huvudet. Jag läste sidan om produkten, från topp till botten, först på engelska och sedan mycket haltande på tyska utifall att de missat något på grund av regionalitet. Noll och intet om mikrofonens mått.

Dum som jag är tar jag det som en utmaning men anser ändå att det måste vara fler användare som undrat över detta, kanske av samma anledning som jag, nämligen för att kunna skaffa en hård väska som rymmer den då någon sådan inte följde med. Så jag hoppar genast in på tyskens hemsida i hopp om att det ska finnas där. Jag hittar impedans, upptagningsmönster, frekvensomfång, strömförbrukning, metallkomposition och allt annat mellan himmel och jord som någon någonsin frågat sig angående just denna modell, men inte måtten jag behövde.

Detta är inte en ovanlighet vad jag kan minnas, troligen på grund av att den avdelning vars jobb det är att ta fram dessa specar gjort efterforskningar genom att se vilka följdfrågor som ställts på andra produkter. Det i sig skulle inte vara en dålig plan och om det inte är så de gör, så är det vad de borde göra. Resultatet blir dock i förlängningen en cykel (nej, inte en sån med pedaler utan något återkommande, en feedbackloop) där både tillverkare och försäljare bara kan prata

”Inte nog med att dessa internets motsvarigheter till mörka och vindlande skogar eller bakgator är fyllda till brädden av allt från tolvåringar till troll (inte alltid samma sak), här måste man dessutom ta sig förbi både det Kungliga Hypotetiska Gardet och de många kringströvande teoristcellerna.

om hur den är gjord på änglahår och enhörningsfisar och listar alla specar utom just de du undrar över för att du tydligen är den enda människan som vill veta just den saken.

När jag med vår korrekturläsande kollega och skribent Emelie pratade om detta så påminde hon mig om den underbara företeelsen som ofta följer när man som jag gett upp hoppet om de som egentligen borde veta och börjar söka sig till hjälpforumen. Där får man istället en drös av träffar som alla är märkta "SOLVED". Tro däremot inte att det löser sig där, för den gubben gick inte. Varenda en av dessa sjuttiforton "lösta" eller "besvarade" trådar krossar allt hopp med stencilsvaret "Hej! Den här frågan hör hemma i den här tråden [länk]. /Moderator" vilket leder en in i en hjärnsmältande och själsdödande labyrinth hela vägen till den återvändsgränd där någon sysslolös anställd faktiskt svarat.

Svaret är däremot alltid någon variant på temat "öööh, det står inte i specifikationerna så det är inte någon tillgänglig information".

Detta händer ju däremot ofta efter att man gett upp om att få någon info från försäljare eller tillverkare vilket, beroende på uthållighet, kan dröja ett tag. Fenomenet är relativt generellt och kan därför stötas på när det gäller diverse olika produktkategorier men rör det dessutom en specialiserad pryl, typ mikrofoner eller kameror,

står alternativet att ge sig in i den djungel av forum och reddit-trådar som finns för människor med just detta intresse, till buds.

[insert dramatic music here] "I som här inträden, låten hoppet fara"

För att hitta svaret, som vid det här laget känns lika oåtkomligt som den heliga Graal, är det bara att ta en paus, ett par djupa andetag och gärna ett par klunkar av något stärkande. Inte nog med att dessa internets motsvarigheter till mörka och vindlande skogar eller bakgator är fyllda till brädden av allt från tolvåringar till troll (inte alltid samma sak), här måste man dessutom ta sig förbi både det Kungliga Hypotetiska Gardet och de många kringströvande teoristcellerna (inte felstavat, de är som terrorister men med många och alltid felaktiga teorier) innan man når fram till den enda stackars saten på forumet som faktiskt äger produkten och som ledsnat på att bli taggad i tusen och åter tusen trådar och därför plockat fram våg, måttband och skjutmått och sedan listat alla specar som kan tänkas behövas (I have been that guy) bara för att få bli lämnad ifred.

I mitt fall med mikrofonen så lyckades jag hitta en stackars ledsen japan som faktiskt jobbade hos en försäljare av prylen och som, efter att någon fått reda på detta, blivit taggad i allt och alla trådar om den, och som därför till slut övertygat sin chef om att bifoga en bild där måtten var utskrivna i galleriet av bilder som rörde produkten.

Allt detta lidande, alla dessa sammanlagda timmar av blod, svett och därar hade kunnat undvikas om bara någon ställt rätt frågor... men vad väntar jag mig? Det är ju internet vi talar om, den samlade kunskapen från hela mänskligheten noga uppblandad med pladder från varenda idiot som kan skriva "QWERTY" på ett tangentbord.

Så när ni väl hittar de där stackars satarna som sitter på svaret till Livet, Universum och Allting (42), se för fan till att tacka dem ordentligt för de är, som det heter, The real MVP*.

*MVP, Most Valuable Player

RONNIE BERG

TROLLDRÄPARE, SANNINGSSÖKARE
OCH ALLMÄNT JÄVLA ENVIS

FOTO RONNIE BERG

Där spel möter bok

Du läser en artikel i Kulturvinkeln. 12 avsnitt uppenbarar sig. Du står inför ett val.

Om du vill läsa en introduktion till interaktiv litteratur gå till avsnitt [1]

Om du vill läsa om soloäventyr gå till avsnitt [2]

Om du vill läsa om rollspelsböcker gå till avsnitt [7]

Om du vill läsa avslutningen gå till avsnitt [12]

[1] Introduktion

Litteratur brukar vanligen utgå från en berättelse av något slag. Ett ansenligt antal gör dock avsteg från den linjära kronologin och innefattar stilistiska grepp såsom så kallade tillbakablickar eller annat som rör om i ordningen. Men bortsett från ett litet antal undantag är även den mest experimentella skönlitteraturen i slutändan förutbestämd. Författaren har bestämt exakt när läsaren ska få veta vad. Läsandet är främst av mottagande art för läsarens del.

Men det finns några smala områden inom litteraturen som kan kallas interaktiva. Interaktivitet innebär ett sam-

spel mellan en part och en annan. Med detta följer förstås att det finns mer eller mindre svängrum gällande vilken upplevelse som läsandet utmynnar i. Vi kommer främst ta upp två huvudsakliga större kategorier: Soloäventyr och rollspelsböcker.

[2] Soloäventyr

Om du vill läsa en introduktion till soloäventyr gå till avsnitt [3]

Om du vill läsa om soloäventyrets historia gå till avsnitt [4]

Om du vill läsa om några exempel på soloäventyr gå till avsnitt [5]

Om du vill läsa om soloäventyrets utmaning som medieform gå till avsnitt [6]

[3] Introduktion till soloäventyr

Soloäventyret är en form av interaktiv fiktion. En känd bokserie som utgick från soloäventyret som form är de ”Choose Your Own Adventure”-böcker som blev populära under 80- och 90-talet. Soloäventyret skrivs vanligen i du-form för att direkt tilltala läsaren och uppmana denne att då och då styra berättelsen i någon av de erbjudna

riktningarna. Interaktiviteten blir i detta fall mellan läsaren och texten. Visserligen har författaren fortfarande tekniskt sett makten över vilka valmöjligheter som ges och därmed kan även detta kallas förutbestämt om man är på knusligt humör, men det är ändå en helt annan nivå av frihet för läsaren, jämfört med icke-interaktiv litteratur.

[4] Soloäventyrets historia

Soloäventyr är ett nytt fenomen, men dess rötter går förstås längre tillbaka i historien. Barn har ibland fått välja hur deras godnattsaga ska fortlöpa och säkerligen har det funnits muntliga traditioner där berättaren ödmjukt lämnat åtminstone en del av händelseförloppet åt dennes åhörare att styra, om man ska våga sig på att spekulera.

Under decenniet 1930 finner vi två exempel på berättelser som inkluderar ett element av interaktivitet som närmar sig soloäventyret. Det första exemplet är Consider the Consequences! av Doris Webster och Mary Alden Hopkins, en bok där läsaren får avgöra ödet för de tre huvudkaraktärerna i deras respektive narrativ. Det andra kommer från något oväntat håll, nämligen filosofen Ayn Rand. Rand är kanske mest känd för att ha utvecklat

det filosofiska systemet objektivism men hon är även del av historien för interaktiva media – hon skrev nämligen en pjäs för teaterscenen, ”Night of January 16th”, där publiken deltog som jury i historians rättegång och i och med detta fick bestämma huvudkaraktärens öde.

De två nämnda exemplen skrevs för en vuxen publik som förutsattes uppvisa ett intellektuellt engagemang, men när interaktiva berättelser väl tog formen av ett soloäventyr var det en företeelse som främst riktades till barn och unga, även om försök till att balansera ut den trenden fanns. Den tidigare nämnda företeelsen med barn som har inflytande över godnattsagan är ursprunget till Choose Your Own Adventure-serien, som kom att mer eller mindre definiera genren.

[5] Exempel på soloäventyr

Sugarcane Island av Edward Packard, pionjär som lade grunden för soloäventyret.

Ensamma Vargen, en serie bestående av 29 böcker varav 12 finns oversatta till svenska, skapad av Joe Dever.

Choose Your Own Adventure, en serie bestående av 184 böcker. Choose Your Own Adventure var ett så framgångsrikt koncept att seriens namn har kommit att i folkmun vara synonymt med soloäventyr, även om det strängt taget syftar till mer av ett märke än ett format.

Pretty Little Mistakes av Heather McElhatton, ett av få soloäventyr som är skrivet för vuxna. Boken har över 150 möjliga slut och ännu fler vägar dit.

[6] Soloäventyrets utmaning

Soloäventyrens framtid inom den litterära sfären ser inte alltför ljus ut – det som soloäventyr på ytan erbjuder kan man till stor del finna på enklare, snabbare och till synes mer kvalitativt vis genom att plocka upp ett digitalt spel, till exempel en så kallad visuell roman. Vad soloäventyret kan göra är att våga ge sig in på den så kallade ”finkulturens” territorium. Utforska det allmänmänniska och utnyttja den myriad av perspektiv som interaktivitet kan ge, ställa moraliska och filosofiska frågor under ytan av en spännande berättelse, och skildra det som rörlig bild inte förmår.

[7] Rollspelsböcker

Om du vill läsa en introduktion till rollspelsböcker gå till avsnitt [8]

Om du vill läsa om rollspelsbokens historia gå till avsnitt [9]

Om du vill läsa om några exempel på rollspelsböcker gå till avsnitt [10]

Om du vill läsa om rollspelsbokens utmaning som medieform gå till avsnitt [11]

[8] Introduktion till rollspelsböcker

Det finns förstås en enorm bredd av rollspelsböcker och vi tar upp de mer vanliga dragen som berör penna- och-papperrollspel här. En rollspelsboks främsta syfte är inte att erbjuda en avslutad historia utan att ge verktyg och ramverk för att dess läsare – utanför själva läsandet – ska kunna skapa en berättelse. Rollspelsböcker innefattar instruktioner till själva spelet, men de bygger också världen som läsarna ska utgå ifrån. De bygger viktiga karaktärer som gör världen till vad den är, de förmedlar ton och tematik, de sätter gränserna för vad som är möjligt. I detta världsbyggande uppstår ofrånkomligen små berättelser som kan berättas i mer eller mindre detalj. Många rollspelsböcker har frön till handling i sina beskrivningar, till exempel kan ett olöst mysterium sägas hemsöka en stad. Utmaningen för den som skriver en rollspelsbok är att denne ska skapa precis allt som krävs för en bra berättelse – utom själva berättelsen.

[9] Rollspelsbokens historia

Rollspelsböcker är ett verktyg för penna- och-papperrollspel, som är det vi talar om i denna artikel. Dessa rollspel har rötter i krigsspel, särskilt de fantasybase-rade spel som uppkom på 70-talet. Detta är en föga ifrågasatt historisk förklaringsmodell till speldelen av rollspelet.

Rollspelet skiljer sig dock från krigsspel och andra strategispel genom att det inte är ett spel där två parter primärt kämpar om att vinna över den andra. Rollspel utmärker sig genom sitt fokus på skapandet av en karaktär och strävan efter att sätta sig in i denna. Var denna influens kommer ifrån är rollspelets historia mindre överens om.

Tydligt är dock att Sagan om Ringen-

trilogin och andra verk inom samma värld har haft stort inflytande över estetik i såväl fantasyinspirerade strategispel som penna-och-papperrollspel i dess linda, även om det nu finns en mycket bredare flora av miljöer och alternativa verkligheter i rollspelskulturen.

[10] Exempel på rollspelsböcker (serier)

Dungeons and Dragons – det första moderna penna-och-papperrollspelet. Flera utgåvor har gjorts för att hålla systemet och världen aktuella.

Symbaroum – ett svenskt rollspel som utspelar sig i och utanför en gigantisk skog, en skog som håller på att vakna till liv.

Dread – ett skräckrollspel som utmärker sig genom att det inte, som de flesta andra rollspel, använder sig av tärningslag för att avgöra om en spelare lyckas med en aktion. Istället måste man dra Kaplastavar från ett torn. Rasar tornet – då dör din karaktär en ond, bråd död.

[11] Rollspelsbokens utmaning

Rollspelsböcker har en till synes ljus framtid. Intresset för rollspel tilltar, samtidigt som de gamla fördomarna om rollspel – att det skulle vara förenat med psykologiska och ockulta faror – avtar. Det är dessutom lättare än någonsin att hitta spelkamrater via tjänster som erbjuder uppstrukturerade och distansbaserade rollspel.

[12]Avslutning

Möjligheterna är oändliga för interaktiv litteratur men det som håller berättarformen tillbaka är faktumet att när man som konsument väljer och vrakar i innehållet så väljer man även bort och således är det en anse- nlig mängd material som producerats helt ”i onödan” för den som bara läser eller spelar en gång. Det är svårt att massproducera interaktiv litteratur eftersom det krävs så oerhört mycket testande för att skapa ett kvalitativt verk som står sig pall i mötet med en kaosfaktor, jämfört med verk där författaren skapar ett tryggt enväld över sin berättelse.

För den som vill utmana den litte- rära konstvärlden och sig själv som författare så är interaktiv litteratur en sparsmakat utforskad och långt ifrån uttömd guldgruva.

EMELIE KLEIN

Autografjakten fortsätter

En som laddar inför kultursommaren är Kulturvinklens autografjägare, Jani Perkiö. Sedan vi pratade med honom senast har han ännu en gång varit nere i Stockholm för att ta autografer.

– Jag var på Let's Dance och fick autografer av Therese Alshammar, Nina Persson och Margaux Dietz.

Samtidigt passade Jani även på att ta en autograf av en annan, betydligt mer känd person, nämligen Priscilla Presley.

– Jag fick autografen utanför Grand Hotel just innan hon skulle lämna

Stockholm. Hennes assistent tog in mitt block till Priscilla så att hon kunde signera i lugn och ro men hon ville inte ta något foto. Lite synd men jag är nöjd i alla fall.

Just nu är det däremot lugnt och någon ny autografjaksresa har Jani inte planerat ännu. Sist vi träffade honom höll han på att organisera sina autografer i pärmar, ett arbete som fortfarande pågår. En av anledningarna till att det tar tid är att Jani ibland tar autografer av samma personer vid flera olika tillfällen. Det

är dock inte alla som är så intressanta berättar han.

– Det är bara vissa personer jag väljer att träffa flera gånger, det kan vara för att jag har mer saker som jag vill få signerade eller om de gjort något nytt.

Nästa event Jani tänkt besöka är Umeå Live dit bland annat The Boppers, Rolandz och Wiktor och Chris Kläfford kommer.

– Jag har inte full koll på schemat än men jag tänkte bland annat försöka träffa Rolandz, avslutar Jani.

ELIN LARSSON

Tankeväckande litterär odysseé

FOTO: BERNT LUNDQVIST

Ett av vårens första ljus i tunneln för den kulturintresserade umebon är Littfest. Under tre marsdagar intar litteraturen Umeå Folkets hus. Inte sällan önskar man, då man ser det fullspäckade schemat, att klontekniken kommit längre i sin utveckling. Här gäller det att sälla bland det digra utbudet av seminarier som rullar på alla Folkets hus scener samtidigt men för de val som känns allt för omöjliga finns trots allt en tröst, nämligen Ynk Produktion som livesänder alla seminarier; de flesta av dessa sändningar läggs i efterhand även upp på Youtube. Det är en svindlande upplevelse att ta del av Littfest. Besökarna trängs med varandra mellan bokborden och köerna ringlar sig långa utanför entrédörrarna. Till detta kommer ett fullständigt sprängfyllt program där det, trots att samtalen spänner över ämnen

som kan upplevas som vitt skilda från varandra, går att hitta ett antal röda trådar och det är bara att låta sig svepas med i de olika samtalen.

Till årets upplaga hade man dessutom byggt ut festivalen med en inledande litteraturvecka och med seminarier på Bildmuseet på fredagkväll och på Idun och Äpplet under lördagkvällen. Festivalen invigdes, om man nu bortser från litteraturveckan, något stillsamt med en temaeftermiddag i studion kring Sveriges fem nationella minoriteter – judar, romer, sverige-finnar, tornedalingar samt urfolket samer – för att sedan dra igång med full kraft på fredagen.

En av festivalprogrammets röda trådar var nätverket Icorns (International cities of refuge network) program-punkter. Icorn är ett initiativ där cirka 70 städer runt om i världen erbjuder

sig att vara fristäder för konstnärer som lever under hot. Umeå är en av dessa städer och en av de konstnärer som fått komma hit är musikern, musikläraren och bokhandlaren Basim Ahmed Jamal som under Saddam Husseins tid drev en biblioteksliknande bokaffär i Mosul, Irak där han lånade ut begagnade böcker. I och med regimens demokratiska begränsningar blev han dock tvungen att stänga sin butik och flytta runt för att till slut tvingas fly undan Daesh när dessa tog över.

En annan av Icorns programpunkter var ett framträdande med Mikhail Borzykin, som genom sin musik och poesi i 32 år testat gränsen för Rysslands yttrandefrihet, något som gjort att han idag är fristadsmusiker i Sandviken. Han avslutade Littfests eftermiddagspass under fredagen med ett så passionerat framträdande att syntstativet föll

ihop, något som dock gick att åtgärda, varpå konserten kunde fortsätta.

Men innan man hann luta sig tillbaka i ett allt för självgott konstaterande om vår egen förträfflighet pratade Athena Farrokhzad, Maja Lee Langvad och Adrian Perera under rubriken ”Skrivandets vita villkor” om hur det är att i Sverige, Danmark och Finland skriva som representant för en minoritet. Bland annat kom samtalet in på den dubbelhet man ibland ställs inför när man förväntas vara en representant för sin minoritet och den som öppnar upp dörrar för andra samtidigt som man möts av kommentarer från förlagen om att ”vi har redan två författare som skriver om adoption så det går inte” eller ”det finns redan en författare i Sverige och två i Danmark som skriver om att vara invandrare”. Något som även får en att som författare tänka på hur boken ska bli mottagen eller tolkad redan under tiden som man skriver den. Mot slutet av samtalet konstaterade dock Athena Farrokhzad att själva författarscenen nu börjat öppnas upp så pass mycket att det går att hitta andra författare med invandrarbakgrund som når ut men att det fortfarande saknas en representation bland kritiker, förläggare, festivalarrangörer, översättare och så vidare. Vilket, med Farrokhzads ord, innebär att författarna skriver böcker som den litterära offentligheten inte har nog kunskap om och i vissa fall inte heller intresse av att läsa.

Klassikerna diskuteras

Kanske som en motpol till samtalet om ny nordisk litteratur diskuterades även vad som är en klassiker, detta i

” Mot slutet av samtalet konstaterade dock Athena Farrokhzad att själva författarscenen nu börjat öppnas upp så pass mycket att det går att hitta andra författare med invandrarbakgrund som når ut

ett samtal mellan Sigrid Combüchen och Per Svensson under ledning av Peter Luthersson.

Ett objektivt svar på frågan skulle, enligt Combüchen, kunna vara ”böcker som nyöversätts och som ges ut på nytt” men så enkelt låter sig frågan inte besvaras. På det personliga planet skulle det lika gärna kunna handla om favoritböcker medan det ur politiskt hänseende kretsar kring den litterära kanoniseringens vara eller icke vara.

Per Svensson höll med om denna förklaring men tillade att han också kunde tycka att det ibland gick väl fort att utse böcker till klassiker. För att en bok ska räknas som en klassiker krävs enligt Svenssons uppfattning att den ska ha överlevt en viss tid. Det ska finnas något tidlöst och allmänmänskligt som gör att boken är tolkningsbar och säger något för flera generationer. Han exemplifierade med att Pär Lagerkvist, enligt honom, skrivit mycket som anses svårtillgängligt men att dennes roman ”Dvärgen” i skildringen av makten och ondskan rymmer något allmänmänskligt som gör den relevant än idag.

Slutligen kom samtalet även in på frågan om varför man ska läsa klassiker. De konstaterade att man bland klassikerna både kunde hitta litteratur att känna igen sig i men också stöta på människor som tänker på helt andra sätt än en själv. Här kom samtalet även in på att det finns klassiker som ingen läser men som trots detta har ett värde eftersom de satt sina spår i språket, till exempel då man pratar om ”ett faustiskt problem”. Det konstaterades att detta även är en företeelse som kan leda till missförstånd, som då man citerar Rudyard Kiplings diktrad ”öst är öst och väst är väst och aldrig mötas de två” (ur dikten ”Balladen om öst och väst”) och missar att den slutar i insikten att om man reser så suddas gränserna ut.

Men varför får då klassikerna ofta en tråkstämpel? Enligt Svensson och Combüchen beror detta på att det ofta är de perfekta böckerna som utses till klassiker vilket även kan leda till att man missar de mer ”bråkiga” böckerna som i många fall kan vara intressanta. Slutligen konstaterades även att bokhandelns fokus på det nya gör att klassikerna ofta glöms bort och att nya klassiker får svårt att överleva. Istället skapas ”klassiker” som ska stämma överens med vår samtid vilket dock inte lyckas eftersom det som flyter medströms och är populärt när det kommer ut ofta försvinner lika fort. I en klassiker måste det finnas något som ger den en friktion gentemot den egna tiden, menar Svensson, Combüchen och Luthersson.

En annan diskussion som anknöt till samtidsdebatten var samtalet ”Det

första #Metoo” där Karin Alfredsson och Gunilla Boëthius samtalade med Ida Östensson om ”Dokumentet” som landade på samtliga Aftonbladets medarbetares arbetsbord den 8 Maj 1978.

Ett initiativ som startats av Anette Kullenberg som hade rekryterats från tidningen Vi och som, när hon sett arbetssituationen på Aftonbladet, uppmanat kvinnorna på redaktionen att skriva ner sina vittnesmål. Resultatet blev 42 berättelser om sexuella trakasserier, sprit på jobbet, hur kvinnor gjorde männens jobb eftersom männen var för bakis för att göra det själv, hur kvinnors arbete misskrediterades och hur kvinnor inte fick sina bylines utskrivna när de tog emot korrespondenters nyheter över telefon.

Som ett direkt exempel berättade Gunilla Boëthius om hur hon tog upp en idé och hur den möttes av tystnad tills en man lite senare upprepade den med en obetydlig förändring och att den då istället ansågs lysande. Hon berättade även om hur hon ofta kände sig som en arg morsa eftersom hon oftast var spiknykter själv, och att hon kände sig som en alkoholisthustru på jobbet.

Ovanpå allt detta fanns dessutom en väldig osäkerhet kring vart man skulle gå och vem man skulle prata med. Resultatet av dokumentet blev en seger så till vida att attityden blev bättre och tidningen fick en kvinnoredaktion.

– Krökandet tog några år längre att få bukt med, berättade Karin Alfredsson.

Hur länge segern höll i sig kan man dock fråga sig då man ser till hur situationen på Aftonbladet ser ut idag. På mellanchefernas initiativ beslutades nämligen att det skulle göras

” Resultatet blev ett samtal där alla de saker de kommersiella företagen försöker få oss att strävar efter att leva upp till kom på skam och där vi istället uppmanades att utforska vår individualism.

ett ”Dokumentet 2.0” och ett antal kvinnor utsågs för att samla in material. Slutresultatet tystades dock ner och fick heller inte ges ut på annat sätt eftersom det var skrivet på arbetstid och ansågs vara tidningens material.

– Det säger ju också en del om hur det var då och hur det är nu, för i ärlighetens namn så skrev vi också på arbetstid, reflekterar Karin Alfredsson.

Härligt och cyniskt

Efter detta var det skönt att få avsluta kvällen med samtalet ”Glädjehuset Sverige” där Aase Berg och Niklas Wahllöf i samtal med Pekka Heino diskvalificerade i stort sett hela vår samtid. Det blev ett härligt cyniskt samtal där man diskuterade hur vår samtid styrs av kommersiella fantasibilder som är omöjliga att leva upp till. Resultatet blev ett samtal där alla de saker de kommersiella företagen försöker få oss att strävar efter att leva upp till kom på skam och där vi istället uppmanades att utforska vår individualism. En strävan där den viktigaste vägledningen kanske var att läsa ”farliga böcker” som

utmanar vår världsbild och som låter oss ifrågasätta vår inre terrorist.

Men, alla dessa intressanta samtal till trots var festivalens höjdpunkt ändå Theodor Kallifatides i samtal med Yukiko Duke. Ett fantastiskt samtal om den livslånga kärleken till skrivandet och livet som följt vid sidan om detta. En kärleksrelation som föddes ur den obesvarade kärleken som fick den unge Kallifatides att skolka från skolan, vilket i sin tur straffades med att han fick översätta poesi. Ett straff som till slut ledde till att poesis började tala till honom. Därefter ledde det vidare till en skoluppsats om en myrstrid som i sin tur fick till följd att han fick skriva skolans alla kärleksbrev – till samma flicka. Detta kantat av historiska återblickar som sätter perspektiv på vår samtid. Det är ett samtal som hade kunnat få fortsätta långt längre än sina 45 minuter, för i likhet med Kallifatides böcker är det en berättelse man inte vill ska ta slut.

Efter allt detta är det dags att ta adjö av årets Littfest och jag lämnar Umeå Folkets hus, något vimmelkantigt av alla de intellektuella samtal men betydligt rikare på tankar.

ELIN LARSSON

I samband med Littfest passade vi även på att prata med några av Umeås lokala förlag. På de kommande uppslagen hittar ni våra intervjuer med dessa!

H:ström - förlaget som hittar nya vägar

V i besökte bokhandeln och förlaget H:ström Text & Kultur på Grisbacka en förmiddag för att intervjua grundaren Johan Hammarström. Vi var nyfikna på förlagets brokiga litteraturutgivning och vad som är framträdande i dess mer samtida norrländska utgivning.

– Vårt fokus är i första hand god skönlitteratur och humaniora, vi har många klassiker och nyöversättningar, och den främsta målgruppen är folk som är litterärt och humanistiskt intresserade, menar Johan.

År 2000, två år efter att Johan startat antikvariatet och bokhandeln, utkom förlaget H:ströms första bok, ”Himlens och helvetets äktenskap” av William Blake. Anledningen till att de började med bokförlagsverksamheten var att de ville göra svåråtkomliga böcker tillgängliga på nytt, lyfta fram böcker som kanske gått ur tiden och som i vissa fall var bortglömda klassiker och sådant som inte blivit översatt till svenska tidigare eller som bara fanns i ”halvt mediokra” översättningar, som Johan själv uttrycker det.

Att verksamhetsorten blev Umeå var något som föll sig naturligt:

– Jag flyttade hit och började plugga på universitetet och kom sen aldrig härifrån. Jag trivs bra i Umeå och det är ganska skönt att slippa koterierna nere i storstadsregionerna. Man kan sköta sig själv och göra det man trivs med och så åker man ner och träffar kollegor en till två gånger per år på bokmässan i Göteborg eller så där. Sen åker man tillbaka och gör det man själv trivs med igen.

Under många år hade H:ström sina lokaler på Skolgatan 41 (och en lagerlokal på Haga) men det blev med tiden vansinnigt trångt. Johan berättar att han till slut började känna sig som en hoarder när han satt där med växande bokhögar och platsbrist. I ungefär sju år sökte H:ström efter en ny lokal, och Johan är nöjd med den lokal han till slut hittade på Grisbacka.

– Den här lokalen är tillräckligt stor för våra syften, hyran är rimlig och kommunikationerna bra, till skillnad från

FOTO: BERNT LUNDQVIST

” Det är både skrämmande och rätt intressant att de har missat en hel landsändes litteratur, men när de väl upptäcker den så blir de både intresserade, begeistrade och uppriktigt förvånade.

till exempel på industriområdet på Teg, dit knappt några bussar går, vilket skulle ha försvårat för verksamheten.

När det kommer till deras utgivning av norrländsk litteratur berättar Johan att de har en bokserie med norrländska klassiker som skrivits av alla från Birger Vikström till Beppe Wolgers.

– Det är inte så många som tänker på att Beppe Wolgers är en norrlandsförfattare men han är ju det. Han flyttade till Jämtland och levde sig in i naturen där, påpekar Johan.

Vad beträffar unika drag i norrländsk litteratur menar Johan att det kan handla om den klassiska blandningen mellan ett naturbeskrivande och något kärvt och lite hårdnackat som även inrymmer svart humor,

något man till exempel kan se hos författaren Thorsten Jonsson.

– Det kan röra sig om ett väldigt rättframt berättande som samtidigt blir magiskt på något vis, som till exempel i Gustav Hedenvind Erikssons bok ”Järnets gåta” som vi gett ut, där han beskriver hur människan upptäcker järnet och vad man kan göra med det. Beskrivningen rymmer en fantastik och en väldigt magisk känsla på olika sätt. Det är nästan som ett sagoberättande i det och det för tankarna till bland andra Torgny Lindgren.

När det gäller den norrländska litteraturens popularitet menar Johan att det beror på hur man ser det.

– Det säljs inga enorma mängder men det finns ett intresse, det är

många sörlänningar som blir väldigt positivt överraskade. Framförallt på bokmässan har jag träffat på flera som för första gången läst en bok av Birger Vikström och tyckt att ”det här är ju fantastisk litteratur, det hade jag inte väntat mig!” Det är både skrämmande och rätt intressant att de har missat en hel landsändes litteratur, men när de väl upptäcker den så blir de både intresserade, begeistrade och uppriktigt förvånade.

I H:ströms tidiga utgivning fanns flera väldigt esoteriska och udda verk, därefter följde en produktiv period med väldigt mycket samtida litteratur. Nu är de inne i en fas då de helt och hållet skippat den samtida litteraturen för att istället fokuserar stenhårt på

H:STRÖM TEXT & KULTUR

Förläggare: Johan Hammarström
Startade: 1998

Ger ut:
Ur en bruten mans anteckningar
Av W. N. P. Barbellion
Utsökta lik av Poppy Z. Brite
Porträtt i ett målat landskap av Gerd Aurell och Helena Wikström
Skuggan på världens botten och andra berättelser av Thomas Ligotti
Järnets gåta av Gustav Hedenvind Eriksson
Samlade noveller 1-3 av Edgar Allan Poe
Tavlor från Umeå: Dikter i urval av Lars Lundkvist
Att lyfta slöjan : texter om poesi och politik av Percy Bysshe Shelley

skönlitterära klassiker, inte minst de bortglömda klassikerna.

– Tar man en känd författare som exempelvis Flaubert, lyfter vi hellre fram lite mer udda titlar än det som alla ändå läser. Vi kommer nog att fortsätta på den banan under överskådlig tid, säger Johan.

Beträffande antikvariatet som en mötespunkt beklagar Johan att det inte öppnat ännu officiellt.

– Man är förvisso välkommen förbi mellan 08:00-16:00 bara man står ut med att det är lådor och pallar lite här och där och att vissa hyllor saknar skyltar.

För att kompensera för detta satsar antikvariatet på postorderverksamheten som numera också är en stor del av försäljningen för många antikvariat.

– Vissa antikvariat i Lund och Malmö kan bedriva butikshandel där postorderverksamheten är en väldigt liten del, men om man skulle skippa postorden i andra delar av Sverige skulle man inte ha några antikvariat kvar, menar Johan.

Vi tackar Johan Hammarström för intervjun och tar oss, mellan lådor, pallar och bokhyllor fyllda av inbjudande litterära alster, ut ur antikvariatet.

PETER LINDQVIST

Ett norrländskt kapitel

Det var då Anna Granlund efter 13 år i Stockholm återvände hem till Umeå som hon började fundera på vad hon ville göra med livet. En tanke som funnits där sedan tidigare var den om att starta bokförlag och nu kändes tiden rätt.

– Jag hade väl funderat på det ganska länge, även när jag bodde i Stockholm, men där finns det ju tusentals små förlag redan så det kändes lite svårt att motivera varför det skulle finnas ett till. Men när jag flyttade tillbaka till Umeå väcktes de där tankarna igen och då funderade jag lite på inriktning och då kändes det plötsligt ganska uppenbart att Norrland var ledigt, berättar hon.

I januari 2015 startades North Chapter och inriktningen blev skönlitterär prosa för vuxna samt facklitteratur med norrländsk inriktning.

– Då öppnar man upp för ganska mycket men utesluter ändå en del, som poesi och barnlitteratur.

På vilket sätt böckerna ska handla om Norrland är inte skrivet i sten men på något sätt ska det finnas en tydlig koppling innehållsmässigt. Huruvida det annars finns något som är utmärkande för norrländsk litteratur tycker Anna är svårt att säga men hon menar att det kanske är miljöerna och mentaliteten.

– Det kanske är lite kargare och barskare, och kallare och mörkare. Det finns också i mångas tycke exotiska miljöer här, det är otroligt många som aldrig har satt sin fot norr om Uppsala och som aldrig besökt norra Sverige och att läsa är ju att resa som man säger. Du kan få en bild av Norrland eller en ort här likaväl som du kan få en bild av Skåne och Ystad som med Wallander.

När det sen kommer till att verka i Norrland så kan Anna se både för- och nackdelar men menar framförallt att det är i branschens generellt som hon ser utmaningar.

– Det finns en jätteutmaning i att ge ut böcker överhuvudtaget så jag vet inte om det blir bättre eller sämre av att inte vara i Stockholm, det finns nog

FOTO: BERNT LUNDQVIST

lika många fördelar som nackdelar med det. Det är en otroligt trång bransch överhuvudtaget med jättetuffa affärsvillkor och med en växande egenutgivning. Det kommer ut 15 000 böcker per år, bland dem ska ens böcker synas. Bara det i sig räcker nästan som utmaning men sen slås man ju även om människors uppmärksamhet överlag. Vad väljer de att göra med sin lediga tid? Läser de böcker eller väljer de att göra något annat?

NORTH CHAPTER

Förläggare: Anna Granlund
Startade: 2015
Ger ut: Skönlitteratur för vuxna och facklitteratur med norrländsk inriktning
Urval av titlar:
Salongs i Norrland: en cocktailresa av Emil Åreng
Hungrig på Västerbotten av Erik Wennberg
Lust att döda av Anki Edvinsson
Länge hade jag för vana att gå tidigt till sängs av Anna Holmström Degerman

”Det kommer ut 15 000 böcker per år, bland dem ska ens böcker synas. Bara det i sig räcker nästan som utmaning men sen slås man ju även om människors uppmärksamhet överlag.

Däremot tycker Anna att den lokala respons hon fått har varit positiv.

– En del brukar ju säga att det inte är så lätt att bli profet i sin egen hemstad men det är ganska många som idag känner till mig och tycker att det är kul att jag finns och är lite stolta till och med och som lyfter förlaget. Inte minst Umeå kommun och Visit Umeå eftersom jag har gett ut böcker med ganska stark anknytning till både Umeå, Västerbotten och Norrland överhuvudtaget. Det är många som tycker att det är kul.

Även när det gäller den internationella litteraturscenen har Anna och North Chapter väckt uppmärksamhet. Förra året vann nämligen en av böckerna hon givit ut, Salongs i Norrland, kokboks-VM och även i år är blev hon topp tre i världen med kokboken ”Hungrig på Västerbotten” som skrivits av matentusiasten Erik Wennberg som åkt runt med en fotograf till gårdsproducenter i Västerbotten, från fjäll till hav.

ELIN LARSSON

Förlaget för den fantastiska litteraturen

När det inte var någon som nappade på Peter Öbergs bokidé bestämde han sig för att ta tag i saken själv och så föddes Affront förlag. Ett förlag som ger ut svensk fantastik (även kallat fantastisk litteratur eller spekulativ litteratur) vilket alltså är ett samlingsbegrepp för science fiction, fantasy och skräck.

– Ett av mina intressen har varit att hitta och forska om svenska och nordiska science fiction-filmer. När jag insåg att mina kunskaper inom ämnet skulle kunna vara basen för en bok, och att det fanns en lucka att fylla, kontaktade jag ett antal förlag med idén, men inget nappade.

Efter en lyckad crowdfundingssession släpptes, hösten 2012, boken Science fiction så in i Norden. Boken fick ett varmt mottagande och uppmärksammades bland annat i DN. Arbetet med boken fick Peter att upptäcka hur kul det är med bokproduktion och det gav honom blodad tand.

– Tidigare hade jag skrivit om och recenserat svensk science fiction-litteratur och övrig fantastik, vilket gjort att jag dels hållit mig à jour med litteraturen, men också att jag kommit i kontakt med många författare. Jag visste därför hur mycket bra svensk science fiction och fantastik som skrivs men aldrig publiceras, men också att det finns en tendens bland svenska fantastikläsare att ignorera de svenska författarna och hellre läsa böcker på engelska.

Peter bestämde sig för att ge ut förlagets första antologi, Maskinblod.

– Jag ville visa att det finns svensk fantastisk litteratur som håller samma kvalitet som den bästa anglosaxiska.

Efter detta har det rullat på och Affront har gett ut ytterligare några antologier men även romaner och novellsamlingar – även på engelska – och idag beskriver Peter förlaget som ett litet förlag där hjärta och hjärna är viktigare än pengar och konventionalism.

– Min erfarenhet är att science

FOTO: ANNA ÖBERG

fiction-litteratur, jämfört med mainstreamlitteratur, oftare är mer tänkvärd och relevant. Och om inte annat bjuder den ofta på god underhållning.

Peter berättar att förlaget främst ger ut ny svensk science fiction, men ingen regel utan undantag.

– Vi har även digitaliserat äldre svensk science fiction och publicerat den som e-böcker. Vi har inte de stora förlagens resurser och är inte förlaget för författaren som vill skriva konventionella storsäljare och leva på sitt författarskap, utan vänder oss till den som brinner för denna typ av litteratur – litteratur som de större förlagen ofta saknar kunskap om. Jag är också glad över att ha kunnat ge ut flera böcker av KG Johansson, i mina ögon en av de främsta svenska författarna, oavsett genre.

Överlag har förlagets böcker fått

AFFRONT FÖRLAG

Förläggare: Peter Öberg
Startade: 2012
Ger ut: Svensk skönlitteratur, främst science fiction och annan fantastik
Urval av titlar:
Svarthunden av KG Johansson
Fjärilarnas stad av Ingrid Remvall
Underjordarna av Claes-Magnus Bernson
Tre avtryck av himlen av CH Wahlund
Maskinblod 1-3 (antologier)
Waiting for the Machines to Fall Asleep (antologi på engelska)
Science fiction så in i Norden av Peter Öberg

ELIN LARSSON

Den långsamma litteraturens förlag

FOTO: BERNT LUNDQVIST

”Vi tyckte att det verkade kul att ha ett förlag, dels för att det var kul att jobba med litteratur, dels för att kunna ge ut de böcker vi ville ha men som inte fanns att få tag i. Jag är bibliotekarie till vardags och min kollega är filmvetare så vi jobbade redan med litteratur i våra vanliga arbeten och har läst litteraturvetenskap och där hittar man ganska mycket som skulle kunna ges ut. Det finns mycket klassiker som inte går att få tag på längre”, berättar Jenny Berggren som 2006 startade Atrium Förlag tillsammans med en vän.

Förlaget inriktar sig på barnlitteratur, teater och film. Även här var det intresset som styrde.

– Det är ganska spretigt men vi har utgått ifrån vad vi själva är intresserade av att läsa. Barnboksbiten var från början mest mitt intresse. Dramatik är bådas intresse och film är min kollegas intresse.

Men även om det redan där kan kännas spretigt tänjer de ibland på gränserna för sin utgivning då det kommer en bok som de inte kan låta bli.

– Vi försöker ju hålla oss strikt till de här inriktningarna men vi har gett ut några romaner nu även om vi inte har någon romanprofil. Vi har till exempel gett ut Shusaku Endos ”Tystnaden”, en roman som kom som film. Det är Martin Scorseses drömpjekt som han har pratat om i flera decennier så det var för den filmkopplingen vi ville ge ut den. Vi har gett ut lite poesi som också haft koppling till film. Så vi försöker hålla oss till de här ämnena men ibland kan vi vara öppna med vår tolkning när vi känner att den här boken vill vi verkligen läsa, vi måste ge ut den!

Den första bok de gav ut var sagsamlingen ”Ringen och andra sagor” av Helena Nyblom.

– Det var en konstsagoförfattare som var verksam under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, så det är litteratur som är fritt tillgänglig men som inte

fanns att läsa någonstans. Vilket innebär att vi inte behövde skaffa några rättigheter så det var ju ett enkelt steg att börja där. Och så gjorde jag nya bilder till den och litteraturvetaren Eva Nordlinder skrev ett förord och så tryckte vi den i en print-on-demand-upplaga. Men den var ju inte snygg så där layout-mässigt. Vi har fått lära oss eftersom, berättar Jenny.

Till den andra boken, ”Leguanens natt” av Tennessee Williams, kom de in på en annan företeelse som de senare också kommit att arbeta mycket med, nämligen översättningar.

– Den mesta barn- och ungdomslitteratur vi ger ut är översättningar. Vi vill hitta de där guldkornen som andra har missat. Jag tänker också att det finns bra egenutgivningskanaler för svenska författare, det är ju jättelätt att ge ut en bok, men det är ingen annan än förlag som översätter böcker egentligen så det är svårare för de översatta böckerna att nå ut. Vi försöker även ta böcker på de språk som inte finns representerade så mycket och som folk inte läser i original.

Hon berättar att de försöker titta på böcker på olika språk och då det är ett språk de själva inte behärskar tar de

in en översättare för uppdraget, något som ibland kan bli en utmaning när det kommer till korrekturläsningen av böckerna.

– Ryska och japanska kanske har varit de mest avancerade språken vi haft och de språken kan vi inte alls, ibland finns böckerna översatta så att man kan läsa på engelska, men vi läser ju alltid mot originalen och då kan man ju inte läsa mer än att kolla så att ”ja, men de här styckena verkar vara ungefär lika långa och det verkar vara ungefär lika många ord” så där får man lita mer på översättaren och vi har ju jättebra översättare för de språken. Nu har vi översättare som vi arbetat med ganska länge så vi har fått in bra rutiner och vet vad de levererar.

Ibland kan det däremot vara enklare än andra gånger, som den gång då de översatte den slovenska bilderboken ”Pojken och huset” av Maja Kastelic där det fanns lite klotter och anteckningar på vissa av bilderna.

– Den är ju egentligen textlös men vi har ändå översatt det handtextade i bilderna. Den boken var dock rätt lätt att förstå.

Vill samarbeta

När det handlar om nytugvningar har de vid vissa tillfällen även gjort ett djupare arbete kring dessa. Som då de gav ut Victoria Benedictssons ”Den bergtagna”, ett drama som finns utgivet sedan tidigare men som då avslutats och getts ut postumt av Axel Lundegård som efter Victoria Benedictssons självmord fick ta över och avsluta manuset.

– Vi gick tillbaka och hittade hennes original och såg vad hon faktiskt lämnat efter sig och så gav vi ut bara hennes delar med kommentarer till. Sådana projekt är ju jättekul. De tar väldigt lång tid men ger så mycket tillbaka. Det är det som är det roligaste med förlaget egentligen.

Ett annat liknande projekt var den biografi om Alfhild Agrell som de gav ut.

”Det känns som att den typ av litteratur som vi ger ut, som är tänkt att man ska kunna läsa långsamt, läsa om och verkligen fördjupa sig i generellt har försvunnit litegrann.

– Det började med att vi gav ut ett drama av Alfhild Agrell och i samband med det fick vi kontakt med litteraturvetaren Ingeborg Nordin Hennel, som är den i Sverige som har forskat mest om Alfhild Agrell. Ingeborg skrev en efterskrift och efter det gav vi ut en roman av Alfhild Agrell. Hon skrev en roman i sitt liv, ”Guds drömmare”, som fick jättedålig kritik medan hon själv tyckte att det var hennes mästerverk. Så då gav vi ut den tillsammans med de recensioner som kom då, plus en nutida recension.

Efter detta bad de slutligen Ingeborg Nordin Hennel att utveckla en tidigare bok om Alfhild Agrell till en biografi vilket hon också gjorde.

– Där var det ju väldigt mycket forskning som Ingeborg gjorde och som vi fick vara med på litegrann och hjälpa till att hitta bilder till. Det var också jättespännande.

När det gäller dramerna har de även försökt få till samarbeten med olika teatrar som satt upp dramerna de gett ut men det har inte varit någon som riktigt nappat ännu.

– Om man går på teater i vissa andra länder kan man köpa både programbladet och pjäsen som spelas. I Sverige kan man köpa programbladet men pjäsen finns aldrig att köpa, den finns nästan aldrig ens utgiven. Vår tanke från början var att vi ville samarbeta med teatrar så att de dramer vi ger ut skulle kunna säljas i samband med att de spelades på olika teatrar men teatrar har inte varit lika intresserade av det som vi varit. Det är två gånger som det lyckats. Jag hoppas att det kan förändras framöver, det vore ju kul, jag tycker att det är kul att kunna läsa pjäsen som man just sett, säger Jenny.

Om de svenska teatrar har varit ointresserade har lokalmedia visat desto

större intresse för Atriums verksamhet, något som enligt Jenny varit en av fördelarna med att verka utanför storstadsregionerna.

– Det är ju inte ett aktivt val vi gjort, det är ju här vi bor, men jag tror att det underlättas av att allt sker digitalt idag så man är inte så beroende av att vara fysiskt på plats i Stockholm där de flesta är. Det finns säkert en del nätverkande som vi missar, som kanske hade underlättat, men det vet vi inte om och jag tror att vi får mer uppmärksamhet lokalt än vad vi hade fått om vi legat i Stockholm. VK och Folkbladet recenserar ganska många av våra böcker och det är nog för att vi ligger här, inte bara för att det är bra böcker. Jag tror att de ser det lite som sitt ansvar att skriva om de förlag som finns här i Umeå och den biten saknar man ju i Stockholm, där försvinner man i mängden. Tyvärr har även den lokala bevakningen minskat avsevärt under de senaste åren, på grund av nedskärningar.

Branschens hårda villkor

Läsarmässigt tycker hon däremot att det är svårare att avgöra vad det är som påverkar.

– Det känns som att läsningen generellt minskar, det är inte så många som tar sig tid att läsa, man vill att det ska gå

ATRIUM FÖRLAG

Förläggare: Jenny Berggren och Christo Burman
Startade: 2006
Ger ut: Barnlitteratur, drama och filmteater
Urval av titlar: Pojken och huset Av Maja Kastelic
Folke och Frida Av Frida Åslund
Dramatiska arbeten Av Alfhild Agrell
En natt i den svenska sommaren Av Erland Josephson
Den bergtagna Av Victoria Benedictsson
Michelangelos blick Av Stig Björkman

ELIN LARSSON

snabbt. Det är ju därför Novellix, som ger ut små noveller som man kan läsa på tunnelbanan eller bussen, har blivit så stora. Det känns som att den typ av litteratur som vi ger ut, som är tänkt att man ska kunna läsa långsamt, läsa om och verkligen fördjupa sig i generellt har försvunnit litegrann. Det har nog att göra med samhället, det är korta texter som gäller på nätet och man blir inte riktigt tränad i djupläsningsförståelse längre. Ser man på vår försäljning så sålde vi mer per bok när vi började än vad vi gör idag och jag tycker ändå att det är fler som vet om oss nu och vi är bättre på att marknadsföra oss men det märks inte riktigt i försäljningen. Men ser man på Umeå tänker jag att vi har ett väldigt högt tryck på Littfest och Bokcafé Pilgatans program är ju i princip alltid fullsatta så det tyder ju på att det finns ett stort intresse för litteratur.

En annan sak som är viktig för Atrium är böckernas kvalitet och Jenny berättar att de till exempel alltid trådbinder ryggen.

– Det är nästan ingen som gör det idag, i Sverige är standarden limbindning så vi trycker utomlands, oftast i Östersjöområdet. Vi försöker trycka så nära som möjligt. Oftast trycker vi även på lite tjockare, finare papper än vad som är vanligt. Så vi lägger ner mer pengar på att trycka böckerna men vi kan inte sälja dem dyrare för det eftersom branschen ser ut som den gör.

Konsekvensen blir att de själva inte kan tjäna något på sina böcker och förlagsarbetet sköts därför helt och hållet på deras fritid.

– Vi betalar ju författare och alla som vi anlitar enligt branschens villkor. Det blir inget kvar till oss, men vi ser till att alla andra får betalt i alla fall.

I den mån det går söker de även bidrag för böckerna de ger ut men ofta handlar det om efterhandsbidrag som man inte kan vara säker på att man får eller inte. Trots att det kanske kan låta som övermäktiga utmaningar tycker Jenny fortfarande att det är kul att driva förlag.

– Skulle det inte kännas roligt skulle jag inte göra det eftersom det i så fall bara vore tidsödande men det känns fortfarande som att man gör något bra och det är det som är drivkraften, avslutar Jenny.

FOTO: SALLY STEAMPUNKERS

House of Metal 2018:

En festival med säkra kort

Vad skulle en festival med inledande hög pepp kunna tänkas bjuda på för upplevelser?

Jo, Solstafir är bandet från den magiska och mytomspunna ön Island, som i sin känslövävda musik fångar publiken. Detta är en konsert för den tålmodige ljudlyssnaren och inte direkt något för den som anser att det är ett problem att bandet tappar bort sig och harvar på när en som publik trodde att låten var slut. Det som var mindre bra var att de fick inleda festivalen. Med tanke på hur Umeås uteliv ser ut samt fungerar kan en fundera på hur stort dragplåster det måste vara för att nog mycket folk ska komma tidigt till festivalen. Solstafir är bra, de är till och med riktigt bra, men det är inte tillräckligt för att nog många av den kräsna och bortskämda umepubliken ska dyka upp så pass tidigt. Ja, Umeås festivalbesökare är bortskämda med mycket bra musik i de tyngre genrerna, även om tillfällena där banden kan lira

blir allt färre. Dessutom hade det varit än bättre om ljuset inte till stor del gjorde att deras framträdande kändes som en akvarieshow. Det sorgliga var att en nästan kunde vänta sig att Nemo skulle simma in.

En sväng ner till Studion där det umeåbaserade bandet Freaking Lizard spelade stod på tur. Bara att se bandet där på scenen, redan varma i kläderna, lirandes med stora glada leenden, gjorde publiken lagom härligt mysnöjd. Vi var flera som kunde skönja tydliga Danko Jones-influenser som bekräftades dagen efter när en hörde självaste Danko himself. Freaking Lizards låtar är trallvänliga. Jag tror att fler skulle vilja kunna få möjlighet att höra detta band, speciellt en glad kväll på stan över en öl eller två.

Så till något helt annat, inga mindre än Shivers och deras doom-metal. Det dova släpiga sound som de förmedlar med tyngd och känsla fick många att nicka instämmande att det här var inte

alls dumt. De själva hade med sig en del scenutsmyckning vilket gjorde att en inte tänkte fullt så mycket på den tråkiga allmänna ljussättningen när de lirade. Fortsätter de så här kommer det att gå mycket bra för dem, för det här är ett band att räkna med.

Det stora namnet för dagen var Nocturnal Rites. Åter igen kunde en inte missa den familjära stämningen, signifikant för Umeå. Det syntes att bandet gillar vad de levererar även om Fredrik Mannberg hade en förmåga att stå och gömma sig i dunklet på scenen medan Jonny Lindqvist skämtade och trivdes som fisken i vattnet. De är så pass stora som band att de har en trogen skara fans som kom endast för denna spelning och inget mer. Ljussättningen visade att det finns kunniga ljusstekniker som kan leverera ljus som inte bara är rött, blått eller lila för att göra det spännande och varierande.

Avslutning för fredagens lineup var Dead Kosmonaut som bjöd på ett

och en hel del återvändare

välkänt men oväntat ansikte. En tankekurpa uppstod när Pelle Gustafsson från bandet Nifelhiem stod för sången. Hans framträdande gjorde att Dead Kosmonaut klarade sitt gig, för bandet utan Pelle på sång imponerade inte nämnvärt.

Så var det dags för lördagens lineup. Det första namnet på Idun var ingen annan än självaste House of Metal-veteranen Hulkoff som tidigare har gästat festivalen tillsammans med Raubtier. Jag släntrade in när de redan hade börjat lira och vände ganska snabbt, närmare bestämt redan i dörren. För inget fick mig att nappa, stanna kvar och lyssna. Det kändes som att har en hört det ena så har en hört det andra, även om det är bra. Så det fick bli finska Thunderstone i Studion istället. De var betydligt mer medryckande. Med tanke på vad de levererade på en liten scen så hade det varit spännande att höra om de håller måttet för en större scen som till exem-

pel Idun. Vi kan säga att våra grannar i öst har trevliga band som borde ha fått vara på den större scenen. Men åter igen hade dessa kanske inte dragit nog mycket folk så tidigt på festivalkvällen i jämförelse med Hulkoff.

Danko Jones var nummer två på Idun och har genom sin musik fått en trogen och stor skara fans. Trots att han har en förkärlek för att prata samt höra sin egna stämma, pratade han – enligt vissa av de besökare som även varit på U Rock – tydligen betydligt mindre denna gång. Scenljuset var så tråkigt att en kunde ha haft solglasögon och halvsovit utan att någon skulle ha märkt det. Inte heller var bandmedlemmarnas placering på scenen något vidare. De stod milsvida ifrån varandra, någonstans ute i scenperiferin. I och med den väldigt upplysta scenen var även Dankos scenmedhjälpare allt för synlig och ett störande inslag för en tredjedel av publiken. Scenarbetare är viktiga och måste absolut få finnas men

det krävs också en skicklighet i att inte synas. Vilket detta upplägg för framträdandet inte gjorde möjligt.

Giganterna Meshuggah öste på från början till slut, rent av pepprade med hysteriskt ljusinferno som passade den komplexiteten bandet musikaliskt levererar. För det kan en inte komma ifrån, de är fortfarande musikaliskt briljanta och de förväntningar en hade på trummisen Tomas Haake behövde en inte tvivla på att få både se och höra.

Så är denna House of Metal, efter Utmarkens spelning i Studion, över för i år.

Lite tankar och reflektioner: Även om arrangörerna är vana att jobba med denna typ av evenemang kan en inte säga annat än att House of Metal är ett väl fungerande festivalmaskineri med bra styrning bakom spakarna. Det finns brister i alla festivaler men här kunde jag inte direkt märka några som störde min kritiska blick.

SALLY STEAMPUNKERS

Vippabacken

En vägkrog utöver det vanliga

FOTO: ANDERS LUNDKVIST

Vid väg E10 några kilometer från avfarten mot centrala Överkalix möts förbipasserande av en banderoll med texten ”Laxsmörgås 300 meter”. Inte ”Mat 300 meter” eller ”Restaurang 300 meter”. Klart står att denna mer specifika upplysning genast sätter fart på såväl nyfikenheten som snålvattnet. Och väl framme vid laxsmörgåsens vistelseort inser jag att det lika gärna hade kunnat stå ”Uppstoppad björn 300 meter” eller varför inte ”Moraklocka, psalmodikon och smörkärnare 300 meter”. Vi befinner oss nämligen på Vippabacken, kanske Norrbottens märkligaste – och charmigaste – vägkrog. En faluröd timmerbyggnad där kaffe-hurran puttrat och diverse läckerheter inmundigats under mer än 50 år.

Dörrklockan pinglar till vid ankomsten och jag uppfylls av den rustikt familjära atmosfär som präglar stället, känslan av att kliva rätt in i en timrad bondstuga med takbjälkar och fästmanssoffor med renfällar på, gammaldags kristallkronor, en spinnrock och en moraklocka, parat med storbilds-tv och andra mer samtida påfund.

Trots att man hade kunnat ta sig för halsen vid upplysningen om att den natursköna platsen vid Kalixälven givits namnet Vippabacken efter

den galgbacke där mördaren Johan Johansson Wippa halshöggs 1821, gör man det snarare inför all ljuvligt doftande mat som här kan förtäras. Vid sidan av de famösa laxsmörgåsarna är menyutbudet så tydligt förankrat i husmanskostens värld att det skulle få Tore Wretmans glasögon att imma igen på nolltid. Visst har eftergifter gjorts till snabbmatsvärlden – här finns bland annat hamburgare, parisare och kebabtallrikar – men basutbudet utgörs av pannbiff, bruna bönor och

fläsklägg, Biff à la Lindström, raggmunk, bacon och ägg, laxfärl, schnitzel, ärtsoppa, renskav, Korv Stroganoff och liknande bastanta läckerheter.

– Ett utbud som jag är mycket nöjd med, säger Vippabackens ägare Stefan Karlsson, som under de senaste 25 åren haft huvudansvaret för verksamheten.

Dagen till ära serveras pannbiff med stekt potatis, lök, gräddsås och lingonsylt. Mums! Jag slår mig ner i det innersta av restaurangens tre rum. På vägen dit passerar jag en myriad av prylar, ett veritabelt kuriosakabinett, om än inte så övergyttat att man får klaustrofobi. Här finns en järnspis, en gammal skrivmaskin av märket Royal, en separator, en Singer symaskin, en gammaldags butiksvåg och en rikt ornamenterad kassaapparat. På väggarna hänger älghorn, en brödspade, fiskenät, en gammal apoteksskylt och ett psalmodikon, detta enkla stråkinstrument som var mycket vanligt

förekommande i bondstugorna på 1800-talet. Och i rummet där jag satt mig står en – även i uppstoppad form – respektgivande brunbjörn, omgiven av flera andra uppstoppade djur i mindre format. Innan den nyligen omplacerades till denna mer undanskymda tjänstgöringsort var kingsize-nallen det första besökarna möttes av när de kom in i huset, och jag förmodar att många genom åren har låtit sig avporträtteras i dess imposanta sällskap. I det innersta rummet finns, förutom alla djur, även flera bruksföremål från svunnen tid, såsom smörkärnare och garnvindor, liksom gamla fångstredskap såsom ljuster och sålsaxar. Jag tänker att man i dessa tider, då till och med skrivmaskiner uppnått dinosauriestatus, skulle kunna ordna en lärorik frågesport kring vad alla dessa saker kallas och har använts till.

På ett annat ställe i lokalen finns en permanent utställning som skapades för tio år sedan av några gymnasieelever från Överkalix och som handlar om platsens historia och den avrättade Johan Johansson Wippa (mer om Wippa och hans öde i faktarutan).

Färgstark grundare

Överallt i huset hittar man tavlor, fotografier, böcker och annat som minner om Stefans far, tillika ställets grundare, den legendariske byaprofilen Tore ”Vippa-Tore” Karlsson – entreprenören, allkonstnären, glesbygdsaktivisten, författaren och äventyraren som gick bort för tio år sedan, 86 år gammal. En färgstark man som kämpade för sin bygd och långt upp i åren tillsammans med andra bybor stred om vägdragningar, rasade mot miljögifter och på 70-talet läxade upp självaste Olof Palme när regeringen planerade en utbyggnad av – den än idag orörda – Kalixälven. Bondsonen ”Vippa-Tore” förblev barndomstrakterna trogen hela livet men hann också med att besöka stora delar av världen. Han reste bland annat till Sri Lanka, Gambia och dåvarande Sovjetunionen. I Indien förundrades han över alla kulturskatter och förfasades över fattigdomen, och på ålderns höst provade han även på glidflyg i Acapulco i Mexico. ”Vippa-Tore” var en lysande historieberättare, som samlade sina hågkomster och diverse skrönor i tre böcker. Han var också

mycket konstintresserad och ägnade sig själv åt måleri såväl i ungdomen som på äldre dagar.

Efter att under många år ha slängt längtansfyllda blickar på den natursköna platsen med dess aningens makabra historia köpte Vippa-Tore marken och började där bygga flera olika hus gjorda av timringar från gamla hus i trakten. 1964 öppnade Vippabackens servering och turistanläggning, först bara som sommarverksamhet med servering av kaffe och enklare fika, men i takt med att anläggningen växte övergick man till fullskalig restaurangverksamhet och började hålla öppet året runt.

– När han började var det väldigt primitivt, den första tiden hade de varken el eller vatten. Och det var sandigt, det var lätt att köra fast, berättar Stefan. ”Vippa-Tore” var även antikhandlare med en svårartad och för familjen

långt ifrån oproblematisht förkärlek för hemsläpandet av mer eller mindre sällsamma, inte sällan uråldriga, möbler och andra artefakter, vilket förklarar var många av husets prylar kommer ifrån. Även om Vippabacken än idag kan titulera sig såväl souvenirbutik som antikbod går det mer aktiva antikhandlandet numera på sparlåga eftersom restaurangverksamheten tar så mycket tid i anspråk. En del av de märkliga grejerna är dock till salu, medan annat tillhör inventarierna och har blivit till något av ett museum.

Långväga besökare

Stefan, som idag är 60 år, har, liksom de sex syskonen, varit involverad i Vippabacken sedan barnsben. De äldre syskonen Bo-Erik och Helena var de första som anställdes, de jobbade där i yngre dagar, men det blev Stefan som förde

verksamheten vidare. 1981 började han jobba där mer regelbundet och 1993 tog han över huvudansvaret. Stefan är även konsthantverkare och ägnade sig tidigare åt smide och smyckes-tillverkning i tenn och silver.

Hur blir det då med familjeföretaget Vippabacken i framtiden?

Tronföljden är för tillfället säkrad eftersom Stefans döttrar Lotta och Linnéa är fast anställda och även barnbarnet Alicia jobbar där då och då. Äldsta dottern Sarah är också med och driver Vippabacken men har mindre tid för den praktiska verksamheten eftersom hon numera är kommun-politiker på heltid. Hur länge Stefan själv kommer att hålla på låter han vara osagt, men han antyder att han nog kan knoga på några år till förutsatt att han har hälsan och verksamheten går bra. Och än så länge går den utmärkt. För många lokalinvånare är det ett populärt stamställe, lite av ett andra vardagsrum där vissa blir sittande i timmar och låter skrönorna flöda under samtalen om livet och uppdateringarna kring vad som sker i trakten. Här finns också många utsocknes stammisar, framför-allt arbetspendlare på väg till och från malmfälten och yrkeschaufförer från Norge som kan behöva ett stopp under färden längs den smala, slingrande och inte sällan hårt trafikerade E10:an. Och på somrarna kommer ofta busslaster med turister, främst från Tyskland men även från bland annat Norge, Italien och Frankrike. Vippabacken är också en populär rastplats för de pensionärs-sällskap som gör bussresor i PRO:s regi, och inte minst de många gamla redskapen och övriga museiföremålen brukar väcka mycket munterhet och igenkänning bland seniorbesökarna.

Då och då arrangeras också konst-utställningar på Vippabacken och de senaste åren har det varit en av kursplatserna för Hantverksveckan i Överkalix, där kursdeltagarna får lära sig bland annat tjärbränning och knuttimring.

Till anläggningen hör dessutom ett litet kapell, Maria Helena kyrka, döpt efter Stefans äldre syster Helena och byggt 1971 till hennes bröllop. Även Stefan och hans fru Yvonne gifte sig där, liksom härom året deras dotter Sarah och hennes man Jonas. På senare år har också barnbarnen Linus och Alva döpts där. Kapellet används även regelbundet som gudstjänstlokal av Överkalix församling, framförallt på somrarna.

Under det dryga halvsekel som förflutit sedan Vippabacken slog upp portarna har stället haft otaliga besökare, däribland flera kända personligheter. Här har Robert Wells drabbats av paltkoma, folkhemsikoner som Hep Stars och Snoddas sörplat kokkaffe och på 80-talet bodde inga mindre än Motörhead på Vippabacken i samband med deras legendariska spelning på Brännaberget i Överkalix.

– De stannade här i en hel vecka! De satt ofta nere vid vattnet, gjorde upp eld och metade abborre. Och till frukost åt de 250 grams hamburgare och svepte varsin liter mjölk, berättar Stefan.

Mätt och belåten avrundar jag måltiden med en kopp rykande hett kokkaffe upphälld direkt från den ångande kaffepannan – en ståtligt silverglänsande bjässe som får moderna bryggare av plast att framstå som skriande trista och futila – innan det blivit dags att för denna gång ta farväl av det unika Vippabacken.

ANDERS LUNDKVIST

VIPPABACKENS MÖRKA HISTORIA

Om mannen som fått ge namn till den galgbacke som en gång fanns på platsen, Johan Johansson Wippa, vet vi att han var född 1786 och bördig från Ekfors i nuvarande Övertorneå kommun. Han hade deltagit i grävandet av Göta Kanal, något man tror var ett straffarbete. 1821 slog Wippa, med en yxa, ihjäl en finsk gårdfarihandlare och stal dennes pengar. Liket gömde han i sin källare, något som sjuåriga dottern Eva blev vittne till. Snart fattade ordningsmakten misstankar mot Wippa, som verkade ha betydligt mer pengar än vanligt. Genom att locka dottern med godis fick kronolänsman Brännvall henne att berätta vad som hänt. Wippa dömdes till döden i Svea Hovrätt och sökte förgäves nåd i Högsta domstolen. Han fängslades i Bränna (nuvarande Överkalix centralort) och fördes med båt 26 november 1821 till avrättningsplatsen som skulle komma att bära hans namn. Wippas sista ord var:

”Det var djävulen som lett mig till detta, men hälsa frun och barnen att Gud har förlåtit mig. Jag gjorde det för dem, för att vi hade det så fattigt”.

Prästen läste så Fader vår, varpå man ryckte i ett rep och bödeln, som inte fick visa sig före eller efter avrättningen, kom ut ur ett litet timrat hus och högg huvudet av Wippa. Därpå sjöngs en psalm och en soldat förde bort kroppen.

På platsen ska det även ha funnits två stora tallar som använts för partering, en fruktansvärd avrättningsmetod som gick ut på att tallarna böjdes samman med järnspett och spel, varpå den dödsdömda bands med en arm i vardera trädet och slets itu när träden släpptes. Ingen fick röra den avlidnes kvarlevor, de skulle ätas upp av fåglarna.

KÄLLA: NORRBOTTENS MUSEUM OCH ÖVERKALIX KOMMUN

Familjen Malmfeldt

En släktsaga från landets hjässa

Del 2

FOTO: ANDERS LUNDKVIST

Första delen av sagan om gruvortsfamiljen Malmfeldt och dess tre söner Gällivare, Malmberget och Kiruna slutade vid rekordåren i början av 60-talet. Då fick Malmbergets gamla träkåkar stryka på foten för ny bebyggelse i tegel och betong, samtidigt som något höll på att hända som med tiden skulle hota hela ortens existens.

Moderniseringsprocessen, den som ledde till att Malmbergets centrala delar under 4 år på 60-talet förändrades till oigenkännlighet, drevs på tämligen samfällt av Bolaget och politikerna. Detta trots att framförallt Bolaget var smärtsamt medvetna om det som skulle komma att ske, men valde att prata tyst om det. Det som man egentligen vetat ända sedan samhället uppstått, men blundat för. Nu valde man ”att koka en groda”. Att låta utvecklingen framskrida i så

långsam takt att ingen riktigt fattade vad som hände förrän det var för sent. Redan 1895 hade det anmärkts på att bebyggelsen låg för nära de platser där brytningarna ägde rum.

1956, några år innan moderniseringsruschen på 60-talet, talades det öppet om att ifall malmbrytningen skulle fortsätta måste delar av Malmberget offras. Så började man långsamt att gröpa ur samhället. 1972 var urgröpningen så stor att den utgjorde en veritabel avgrund som delade Malmberget på mitten och som kom att kallas Kaptensgropen, eller bara Gropen.

I samma veva invigdes det nya Folkets Hus, en massiv koloss i brunt tegel som fick namnet ”Nya Nordan”. Därefter revs kvarter efter kvarter. Missionskyrkan, biografen Roxy, gamla badhuset, butiker och bostäder försvann. Centralskolan sprängdes. Men Allhelgona-kyrkan, den kyrka jag sett på en tavla i

mitt barndomshem, flyttades 1974 till en, för tillfället, säkrare plats.

När längtan blir större än hoppet

Mannen som använde liknelsen om den kokta grodan heter Svante Lindqvist. 1957 föddes han i Malmberget. Musikern och författaren, riksspelmannen som i 40 år spelat med J P Nyströms men som också skrivit så träffande om hur det var att växa upp på denna plats.

– Det var hårt att växa upp där, berättar Svante.

Det var en kargt maskulin värld präglad av den underjordiska skattkammaren som belönade sina flitiga drängar med stenlungor och kronisk värk. Men Malmberget rymde en paradox. Där fanns den lokala jantelag som sade att ingen från Malmberget någonsin skulle bli något, men där fanns också något annat, något

” Stora original var de. Och vandrande paradoxer. Grovhuggna gruvarbetare med tuff jargong men också utrustade med en enorm, förfinad kärlek till musiken.

som Svante lärde sig mycket om och funderat så mycket på genom livet. Att i trion tro, hopp och kärlek är hoppet störst, för att det möjliggör de två andra. Och att det också finns en fjärde komponent, längtan. Och att när längtan blir större än hoppet blir man musiker. Eller konstnär. Eller författare. Det är då man, oavsett antal år i gruvan, vägrar att i telefonkatalogen titulera sig annat än musiker. Det är då man sliter i gruvan hela arbetsveckan för att kunna spela Mendelsohns violinkonsert eller Schuberts ofullbordade på söndag.

Så var det på orten som redan 1903 fick ett musiksällskap som blev en symfoniorkester, mestadels bestående av gruvarbetare, med en av Bolaget avlönad dirigent. Året därpå, 1904, fick orten en – med tiden mycket framgångsrik – idrottsförening. Som om man idag skulle ha prioriterat en kammarmusikförening framför ett ishockeylag.

– Det var helt enkelt en medveten satsning från såväl Bolaget som arbetarrörelsen, odlandet av en kultur som gick ut på att man vid sidan av jobbet också skulle spela musik, och bli förbaskat bra på att spela. Var man till exempel en baddare på fiol eller klarinett hade man nog större chans till jobb i gruvan än om man inte kunde spela något instrument, menar Svante.

Det var i denna längtansfylld karga miljö, denna oerhört kulturrika miljö, som de beryktade genierna växte upp och fostrades. Det var här Bo Nilssons längtan föddes. För han, och de andra så kallade genierna, var ju inte bara begåvade sårningar i en kulturlös obygd. Hur mycket och exotiserande det än skrevs om ”den näverskrudade tongeneratorn” så var de inga ”naturbarn” eller ”livskraftiga fjällbjörkar”

eller ”uppstigna ur urbergets ingenting”. Bos far Birger och hans farbror Bror var båda mycket musikaliska. Liksom farfadern som var orgelstämmare och farfarsfar August, ”Pligge-Nisse” kallad, skomakaren som var en verklig baddare på durspel och nyckelharpa.

Och det var musiker som Birger och Bror och andra i deras generation som sedan blev inspirerande pedagoger för yngre generationer av malmbergs-musiker, som Svante Lindqvist. Stora original var de, berättar Svante. Och vandrande paradoxer. Grovhuggna gruvarbetare med tuff jargong men också utrustade med en enorm, förfinad kärlek till musiken. De behärskade allt från dansmusik och jazz till arbetarsånger och klassiska tongångar och fick de prudentliga musiker i Danderyds musiksällskap som Svante senare träffade att framstå som omåttligt slätstrukna. Låter detta överdrivet romantiserande? Kanske skulle någon säga det. Men enligt Svante var det så.

På 70-talet förtvinade det hela. Originalen dog bort och inga andra tog riktigt vid. Det var nya tider och Bolaget var inte längre intresserat av att avlöna dirigenter, finansiera musiksällskapets turnéer eller på andra sätt försöka bygga ett drömsamhälle genom kultur. De skulle bryta malm och dra in vinster till staten. Punkt slut. Och Rörelsen? ABF försökte, men andan, känslan av att kultur verkligen betydde något, hade gått förlorad och kom aldrig riktigt tillbaka. Och hur är det idag då, när det på sina håll hojtas högljutt om kulturdriven tillväxt?

– Kulturen är målet, säger Svante. Kom ihåg det. Kulturen är inget medel för att skapa tillväxt eller för att disciplinera arbetarna, även om den kan ha sådana bieffekter. Kulturen är, och ska alltid vara, målet. Det är vad samhälls-

bygge handlar om, inte bara om att bygga gator och dimensionera avloppsledningar. Det krävs just sådana där medvetna satsningar för att få folk att vilja flytta till en ort, stanna där, och fortsätta skapa kultur.

Själv visste Svante, liksom andra i hans generation och generationerna före dem, att Malmberget var en plats som skulle lämnas. Men man skulle inte flytta ner till Gällivare i dalen, i bergets skugga. Nej, de malmbergare som genom barndomen tittat ut genom fönstret och långt borta i polarnatts-horisonten sett telemasten som blinkade från Dundrets höjder och känt längtan som en stöt genom kroppen visste att så snart man blivit tillräckligt gammal skulle man ta sin hatt och gå. Långt bort. Så gjorde även Svante.

Skapande förstörelse

På 80-talet började det på allvar gå utför med det en gång så vackra och framåtsträvande Malmberget. Sprängningen av Centralskolan 8 juni 1979 hade på något vis varit den skräll som fått folk att vakna upp och inse att det inte skulle stanna vid den nuvarande Gropen, denna absurda avgrund, detta blödande sår mitt i samhället. Att det inte spelade nån roll hur många skrytbyggen som smockats upp i centrum under rekordåren, eller hur många teckningar skolbarnen uppmuntrades att rita om hur de tänkte sig Malmberget i framtiden. För Malmberget hade ingen framtid. Det var inte längre den stilige och dådkraftige sonen i familjen Malmfeldt utan hade blivit dess svarta får som man undvek att tala högt om, som väckte förstämning vid släktmiddagarna och vars nära förestående död skulle förbigås med tystnad. ”Malmen måste brytas för att samhället ska överleva och samhället

måste rivas för att malmen ska kunna brytas” upprepade man gång på gång, tyst och mantralikt, i ett försök att inta en osentimental hållning till Malmbergets stundande öde. För så var det ju. Ett snudd på groteskt påtagligt exempel på den ”skapande förstörelse” som enligt national-ekonomen Joseph Schumpeter är en nödvändig konsekvens av det moderna samhällets ekonomiska och teknologiska landvinningar.

Under tiden hade Gällivare börjat växa. Den försynte äldste brodern sågs mer och mer som huvudorten, fler och fler butiker och institutioner flyttades ner hit. Och kommunen ville allt mer se tvillingarna som samma ort, som två nyanser av Gällivare, fast bilden av de två väsensskilda platserna fortfarande var djupt rotad hos många.

Så blev det 1988 och 100 år hade gått sedan Malmberget förlöst i blod, svett och gruvdamm under malm-ruschens vilda dagar. Hur skulle detta högtidlighållas?

Någon kom på att man kunde återuppbygga den gamla kåkstaden, som minne och museum. Husgrunderna fanns ju kvar och det fanns många bilder och annan dokumentation som visade hur det en gång sett ut. Där fanns också en verklig länk till det förflutna i form av Finkelsteins handelsbod, den enda ursprungliga kåkstadsbyggnad som överlevt både rivningen 1900 och branden 1914. Och den rekonstruerade kåkstaden blev uppskattad. Med tiden kom dock även denna att förfalla, för att så småningom själv bli en relik, som ett

minne från det gamla Malmberget, om än egentligen till 99 procent fejk.

Samma år som samhället fyllde 100 år avled Eric Ericsson, en gång i tiden förste violinist i symfoniorkestern. Han hade börjat spela redan i tidig barndom, arbetat i bolagets gruvor i nära ett halvsekel och spelat fiol för gruv-samhällets medborgare i sju decennier. På begravningskransen från det borttynade musiksällskapet återfanns fyra namn – Harry Emmoth, forne orkester-dirigenten Thure Hjertberg med makan Margit, samt Birger Nilsson, Bo Nilssons äldre far. Från Bolaget skickades ingen krans. De nya reglerna tillät inte detta.

De helt eller delvis dolda

Vid denna tidpunkt i berättelsen kan vi ägna en tanke åt mannen vars handelsbod blev länken till Malmbergets begynnelse, Enoch Orkovitz Finkelstein. Född 1851 i östra Polen, av ”mosaisk trosbekännelse” och bosatt i Malmberget från mitten av 1890-talet till 1915, då han slog sig ner i Stockholm och fortsatte att sälja kläder fram till sin död 1924. Klädhandeln fördes vidare av hans barn, barnbarn och barnbarnsbarn och kom så småningom att heta Klara Arbetarbod. Den låg på Gamla Brogatan, i Stockholm, den enda gata som behölls i befintligt skick vid rivningen av de gamla Klarakvarteren. Vilket ju känns tämligen symboliskt med tanke på den gamla kåkstadshandelsbodens öde. Klara Arbetarbod stängde för gott 1987. Och man kan fundera över hur Enoch

FOTO: MARLENE HOLMGREN

Finkelsteins liv var i Malmberget runt början av 1900-talet. Han tillhörde den skara fattiga, ofta ortodoxt troende, östeuropeiska judar som under slutet av 1800-talet flytt svält och förföljelser i sina hemländer. Som vid sidan av den allmänna antisemitism som rådde även mötte en avvisande hållning från många av de judar som kommit till Sverige under 1700-talet och det tidiga 1800-talet. Många av dessa inte sällan assimilerade, välbärgade och väletablerade judar såg de nyanlända som ett hot, fruktade att den allmänna miss-tänksamheten mot dessa skulle dra ner dem själva, vilket ju visar hur förtryck färgar av sig på de som lever under det. Så man kan fråga sig hur Finkelstein uppfattade Malmberget, och hur han uppfattades. Var hans främlingskap större här uppe i obygdén än i mer tätbebyggda trakter, eller upplevde han sig tvärtom mindre som en främling på en plats dit nästan alla kommit utifrån?

Även om Finkelstein genom sin bod är känd till namnet förefaller hans personliga öde vara rätt okänt. Eller är det så?

Jag återfinner, efter litet letande i ett digitaliserat tidningsarkiv, Enoch Finkelsteins dödsruna, publicerad i Dagens Nyheter 2 juni 1924, i vilken kan läsas att han ”genom sitt arbetssamma och redbara väsen förskaffat sig ovanligt stor popularitet bland Malmbergets befolkning”. I en krönika i Norrskensflamman från juni 1939 argumenterar signaturen ”Hök” mot den grasserande antisemitismen genom att lyfta fram Finkelstein som en av många positiva motbilder

till antisemiternas skräckbilder av judarna. Ingen ”penninggirig konspiratör” utan en hederlig och strävsam människa av kött och blod. I porträttet beskrivs Finkelstein som en liten satt person med jovialisk uppsyn. Ständigt iklädd duffelkavaj och filtstövlar stod han bakom disken i sin mörka bod, flankerad av mängder av kläder – inte sällan senaste modet. Men trots denna och andra vittnesbörd är han ändå en av de helt eller halvt dolda i Malmbergets historia. Vilket återigen för oss in på de, i gruv-samhällenas historieskrivning, ofta förbigångna kvinnorna.

I detta sammanhang kan vi nämna Yvonne Hirdman, den idag 75-årige historieprofessorn och genusforskaren som tillbringade delar av sin tonårstid i Malmberget under 50-talet. Yvonne Hirdman minns ett välmående och på många sätt trevligt men stelt samhälle där klass- och köngränserna var rigida och där försöken till kvinnlig frigörelse, som hon själv beskrev det i sin självbiografi ”Medan jag var ung. Ego-historia från 1900-talet.”, satt fastkletade i bullsmeten och fastkedjade i hushållsarbetets alltmer rituella måsten. Det var med hennes egna ord: ”Syjuntornas tid, där kvinnor förvandlades till tanter på nolltid. Lankigt kokkaffe, skvaller, meningslösa broderade dukar och kuddöverdrag”.

Den kvinna som oftast dyker upp när man gräver ner sig i Malmbergets och Gällivares historia är Lea Wikström. Fotografen som kom till Malmberget i mitten av 1910-talet och som var verksam där ända fram till tidigt 70-tal, då hon, i dryga 80-årsåldern, drog sig tillbaka och flyttade söderut. Lea som inte bara tog så gott som alla malmbergares och gällivarebors familjeporträtt utan som också bland annat fotade skolklasser, idrottslag och musiksällskap, arbetet i gruvan och samhälle-

nas utveckling. En bildskatt på mer än 100 000 fotografier av vilka en stor del idag förvaltas av Norrbottens museum och är till enorm hjälp för det kollektiva minnet. I hennes bilder fångades inte bara gruvsamhällenas framväxt; det berättas också om hur hon under många år cyklade runt i de omgivande byarna i ur och skur med tung fotoutrustning för att dokumentera utvecklingen. På nätet hittar jag ett mer än 400 sidor långt register över hennes fotografier där, till min förtjusning, även min mormors och morfars namn finns med bland hennes kunder. Jag frågar min mor om Lea Wikström och hon minns hur familjen varje år gick till hennes ateljé, hur hon var en smula rädd för Lea, en respektingivande dam som inte ville att barnen sprang runt och stöjde i ateljén. Respektingivande, som sagt. Men att respekten för hennes yrkesutövning inte alltid varit lika stor framgår av en intervju från 70-talet där Lea, som egentligen tänkt bli lärarinna, berättade att kvinnliga fotografer sågs på med stor misstänksamhet när hon började, då den allmänna uppfattningen verkade vara att bara ”dåliga flickor” sökte sig till ateljéerna!

Gruvstrejken och Jesus från Soppero

Så här långt komna i berättelsen beger vi nu oss återigen till Kiruna. Även där, i det förmenta mönstersamhället, skulle saker och ting förändras. I Kiruna hade livet rullat på genom hundra år av gruvbrytning. Kiruna var många saker: rymdstaden, raggargstaden, fjällturismstaden. På 60-talet

hemstad för Shanes, ett av landets tre mest populära popband, vid sidan av stockholmsbaserade raggargänget Hep Stars och Beatlescharmiga (och med tiden Beatlessofistikerade) göteborgarna i Tages. I denna trio av konkurrenter var Shanes de förmenta naturbarnen, så framställdes de ofta i pressen, som en poppigare variant av ”den näverskrudade tongeneratorn” och hans genikollegor. Konstlivet, det som Stadspappan främjat med sina fina konstnärskontakter, blomstrade, inte minst tack vare den driftiga kultursekreteraren Elin Andersson, ännu en av dessa undanskymda kvinnor som förtjänar en plats i historien. Som inte bara var landets första kvinnliga sportjournalist, på syndikalistiska Norrlandsfolket, utan Kirunas första kultursekreterare från 1965 till pensioneringen 1986. Och som sådan knöt hon kontakter med 100-tals lokala, nationella och internationella konstnärer, ordnade lokaler åt konstkollektiv och drev på utställningsprojekt.

1948 får det tidigare municipalsamhället Kiruna formella stadsrättigheter, vilket gör att samhället i viss mån kan vrida sig ur Bolagets järngrepp. Den väldiga landyta som därmed hamnar under Kiruna stads förvaltning, samma yta som från 1971 ska utgöra Kiruna kommun, gör att alltid lika spektakulära mönstergossen Malmfeldt plötsligt kan kalla sig världens största stad, om så bara till ytan. Befolkningsmässigt når den aldrig över 32 000, vilket förvisso ändå gör Kiruna till den överlägset mest folkrika orten där uppe på landets hjässa.

1969-70 skakades Kiruna och hela malmfälten av den stora gruvstrejken.

En 57 dagar lång, vild strejk som omfattade mer än 4500 gruvarbetare och plötsligt satte de nordliga skattkamrarna på rikskartan. En massiv protest mot rationaliseringar, tidsstudier, arbetsmiljöförhållanden och löner, men också mot gruvledningens och fackets attityd gentemot arbetarna. ”Vi är inga maskiner” stod det att läsa på plakaten. Denna strejk gick på sitt klasskonfrontativa vis stick i stäv med den samförståndsanda som sedan Salt-sjöbadsavtalets 30-tal präglade svensk politik. LO-ordföranden Arne Geijer fördömde strejken och varnade för att den skulle leda till försämringar för de arbetande. Så blev det inte, även om inte heller alla mål uppnåddes. Men ackordssystemet avskaffades, lönerna höjdes, bussförbindelserna blev bättre och Bolaget lämnade SAF. Och i förlängningen inspirerade händelserna i malmfälten till flera liknande strejker, av vilken den största var skogsarbetarstrejken 1975, och strejken banade väg för lagar som LAS (Lagen om anställningsskydd) och MBL (Medbestämmandelagen). Harry Isaksson från Malmbergets strejkkommitté har i ett berömt uttalande sammanfattat den betydelse konflikten fick för arbetarnas kollektiva självkänsla:

”Det är egentligen det som är det viktiga med strejken, att civilkuraget ökar så enormt. Arbetarna får klart för sig vilken jävla betydelse klassen har, hur beroende bolaget är. Bolagsgubbarna är som gökungar – vi matar dem. De är inträngare och puffar vi dem ur boet klarar de sig inte. Under en strejk kommer man underfund med att man har makt.”

Och när jag nu nämner denna, på många sätt, viktiga och omvälvande händelse är det läge att säga

”Malmberget var inte längre den stilige och dådkraftige sonen i familjen Malmfeldt utan hade blivit dess svarta får som man undvek att tala högt om.

något om elefanten i denna sagas rum. Den som allt kretsar kring och som är själva förutsättningen för dessa platsers existens, men som hittills knappast berörts närmare. Gruvarbetet. För det är ju en utmaning när man ska berätta om en plats – hur ska man egentligen fånga dess konturer? Genom undantagen, det avvikande eller exceptiionella? Många av de människor som satt platser ”på kartan” är ju faktiskt sådana som haft ett problematiskt förhållande till platserna ifråga, och som lämnat dem. Eller genom det som kan te sig så vanligt, självklart och urbergsgrått vardagligt att det försvinner ur bild? Som gruvarbetet. Jag har förfäder som jobbat i gruvorna i malmfälten men själv har jag knappt satt min fot i en gruva någonsin, ens som turist. Kanske borde jag inför skrivandet av denna saga ha besökt en gruva, eller intervjuat någon om gruvarbetet nu eller då, eller åtminstone givit några boktips. Bo Nilsson har mer än en gång talat och skrivit om sin vantrivsel i, och längtan bort från, det han i en text från början av 60-talet kallade ”stendam-mets stad”, där ”stendammsrosslande människor misstänksamt sneglade på varandra, med själarna solkade av det 75-åriga dammet.”

Själv kan jag nog inte säga så mycket mer om gruvarbetet utan lämnar detta ämne, i spannet mellan två bilder, två

vittnesbörd. Å ena sidan det vi ser på svartvita fotografier av Borg Mesch eller Lea Wikström, av det hårda och slitsamma gruvjobbet, av allvarsamma arbetarkollektiv stående i dagbrottets kargt maskulina kantighet, å andra sidan de mer avdramatiserade samtida beskrivningarna av ett ibland rätt ensamt men inte outhärdligt slitsamt, delvis automatiserat arbete under jord, med män och kvinnor i produktionen. För kvinnorna fick ju till slut börja jobba i Kirunagruvan. Även om det dröjde ända till 1978.

Jo, förresten. En person måste nämnas, utan vilken denna sannsaga inte skulle vara komplett. Som onekligen ”satt Kiruna på kartan” och samtidigt alltid bott kvar där. Som kanske mer än någon annan på 90-talet blev synonym med gruvstaden, dess ”starke man” och ansikte utåt på riksnivå. Lars Törnman, född 1951 i Nedre Soppero. Gruvarbetaren, fackföreningsmannen från Gruvtolvan och den omstridde politikern som lämnade Socialdemokraterna på 90-talet för att bilda Kirunapartiet och senare Norrbottenspartiet och som nu är socialdemokrat igen. Som, liksom Bo Nilsson och Shanes, mer än en gång av medierna målats i exotiserande naturbarnsfärger. Jesus från Soppero. Mannen ur folket, en realpolitiker uppstigen ur gruvans mörker. Som talat om sitt påstådda samiska påbrå men som också haft ett djupt problematiskt förhållande till samebyarna och mer än en gång kallats populist. Som de senaste åren varit ordförande i Tekniska verken i Kiruna men på sistone antytt att han, lagom till pensioneringen, är sugen på politisk comeback. Vi får se.

Men något höll på att hända i Kiruna. Och vad det var får ni veta i den tredje och sista delen av sagan om familjen Malmfeldt, som kommer i nästa nummer av Kulturvinkeln.

ANDERS LUNDKVIST

Avslutningskonsert

Samiska veckan i bilder

3-11 mars var det den Samiska veckan i Umeå. I likhet med förra året var temat även denna gång ”Kvinnor som går före”. En av de kvinnor som ständigt återkommer då samers rättigheter diskuteras är Elsa Laula. På Kulturvinkeln passar vi därför på att fördjupa oss i vem denna kvinna var och varför hon fått så stor betydelse.

FOTO: BERNT LUNDQVIST

Johan Sandberg McGuinne

Kulturställning

Samiskt hantverk

Liv Aira

Jojkslam: Johan Sara Jr

Kvinnofrukost

Staffan Forsell

Kvinnan som förenade samerna

ELSA SOM PERSON/LIVET

- Elsa Laula Renberg, vanligen benämnd Elsa Laula, född 29 november 1877 nära Tärnaby och uppväxt i ett fattigt hem vid Matsdal, Dikanäs i Vilhelmina socken, var en samisk feminist och medborgarrättsaktivist.
- Fadern Lars var norsk rendrivande same och modern Kristina svensk rendrivande same.
- Elsa Laula kom att uppvakta kungahuset vid tre tillfällen 1904 för att tala för samernas sak. Genom drottning Sofias försorg fick hon ett studiestipendium i Stockholm, där hon utbildade sig till barnmorska 1904–1905. Elsa Laula blev där bekant med feminister, socialister och rösträttsaktivister och blev en stridbar agitator för samernas rättigheter.
- 1904 grundade Elsa Laula, vid 27 års ålder, världens första kända sameförbund, Lapparnas Centralförbund, och hon blev dess första ordförande. I anslutning till förbundets grundande gav hon även ut kampskriften Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållanden, där hon pekar på de orättvisor den samiska befolkningen var drabbad av, framförallt när det gäller rätten att sätta bo och äganderätten till de lappskatteländ som samerna tvingades betala skatt för men fortfarande inte fick ägande- eller brukanderätt över.
- Elsa Laula flyttade 1907 till Norge och gifte sig året därpå med Tomas Petersen Toven. Makarna antog efternamnet Renberg. De bosatte sig söder om Mosjøen och fick sex barn, av vilka fyra överlevde småbarnsåren. Parallellt med att Elsa Laula arbetade med rennäring reste hon runt och höll föredrag om samiska intressefrågor. Hon var övertygad om att samerna måste organisera sig för att få politiskt inflytande, och lyckades bland annat få kustsamerna i norr, som drabbats hårt av förnorskningsspolitiken, att bli intresserade av samernas nationella och politiska situation.
- Med maken startade hon 1908 Brurskanken samiske lag som var en av de första sameföreningarna i Norge. I Sverige hade redan år 1904 Fatmomakke och Tärnaby sameföreningar bildats.
- För att även engagera kvinnor startades 1910 Brurskanken samiske kvindeförening, som Elsa Laula blev ledare för.
- 1917 var Elsa Laula drivande i att ordna det första samiska samnordiska stormötet, som hölls i Trondheim i Norge och arrangerades av Brurskanken samiske kvindeförening. Bland mötesdeltagarna fanns två olika linjer. Elsa Laula hörde till dem som ville bevara samiska traditioner och värden medan den andra linjen ville anpassa sig till storsamhället. Mötet blev en stark samisk manifestation mot myndigheter och förtryck och öppnades tisdagen den 6 februari 1917. Ett datum som kom att få så stor betydelse att Samefolkets dag, samernas nationaldag, sedan 1992 firas detta datum.
- 1918 var Elsa Laula aktiv i arrangerandet av Sveriges första samiska landsmöte i Östersund. Samtidigt återbildades Lapparnas Centralförbund, som kommit att tyna bort på grund av avsaknad av medel.
- Under 1920-talet var Elsa Laula framförallt engagerad i arbetet med att ta fram en ny rennärlingslag i Norge. Innan lagen hann träda i kraft drabbades hon dock av tuberkulos och dog, 53 år gammal, 22 juli 1931 i Brønnøy.
- Elsa Laula var kontroversiell under sin livstid och mötte starkt motstånd som same och kvinna, men ses idag som en samisk pionjär och föregångskvinna som lyfte frågor om markrättigheter, utbildning och medborgerliga rättigheter. Hennes arbete har fått betydelse för utvecklingen av lokala samiska föreningar och i förlängningen för utvecklingen av riksorganisationer och folkvalda organ som Sametinget. Elsa Laulas födelsedag 29 november är sedan 2017 allmän samisk flaggdag.

Elsa Laula

BARNDOMSHISTORIEN

1887, när Elsa Laula var nio år, hamnade hennes far Lars i fängelse för att ha stulit betande kreatur. Han hade inte råd att betala skadeståndet som han krävdes på. En uträkning visar att hans lösöre var värt 9 kronor. Familjen Laula levde troligen på välgörenhet från andra samer och bidrag från fattigkassan. Kanske ”gömde” andra samer deras renar i sina hjordar för att dessa inte skulle tas ifrån familjen som straff. Åren kring 1892 var svåra, med dåligt vinterbete för renarna. Det var inte längre möjligt att fortsätta med renskötsel, och familjen Laula började med småbruk på sitt lappskatteländ, den mark de betraktade som sin och kallade för Kanaan. Det ledde till konflikter med nybyggare eftersom samer inte fick lov att bruka jord och därför inte kunde få några papper på sin mark. Elsas far och hennes åttaårige bror Matteus drucknade under mystiska omständigheter i juli 1899, dagen innan en marktvist mellan dem och svenska nybyggare skulle upp i domstol. Drunkningsolyckan fick aldrig någon ordentlig utredning. I och med faderns död förlorade Elsas familj sitt skatteländ. 1900, ett halvår efter faderns död, deltog Elsas mamma Kristina i en samisk delegation som reste till kung Oscar II för att klaga på renbeteslagen från 1898, som sade att renägande samer var ersättningspliktiga för renar som betade på slättermark ovanför odlingsgränsen. Hon fick då ett kungabrev som gav henne rätt att bebo och bruka Kanaan så länge hon levde. Elsa Laula förstod att, för att samernas intressen skulle nå framgångar, var de tvungna att organisera sig.

LANDSMÖTET I TRONDHEIM

Elsa Laula var en drivande kraft bakom det allra första gemensamma samiska landsmötet i Trondheim 1917, arrangerat av Brurskanken samiske kvindeforening. Mötet, som kan ses som höjdpunkten i Elsa Laulas politiska liv, blev en stark samisk manifestation mot myndigheter och förtryck. 150 nord- och sydsamer från såväl Sverige som Norge deltog, därav 40 kvinnor. Mötet öppnades 6 februari, ett datum som sedan 1992 är Samefolkets dag, den samiska nationaldagen. I sitt hälsningsanförande, som äger giltighet än idag, lyfte Elsa Laula fram vikten av ett gemensamt samiskt agerande, av enighet

mellan samerna som ett folk, oberoende av nationsgränserna. Landsmötet hade två huvudfrågor – utbildning för samebarn och renskötsellagstiftning. Landsmötet ställde krav på att en samisk skola skulle öppnas, och frågan om rennäringslagstiftningen orsakade en livlig debatt. Det var en generell uppfattning på mötet att rennäringslagen satte mer käppar i hjulet än att vara en rättvis reglering av renskötseln och samiska rättigheter. Bland deltagarna fanns två olika linjer. Elsa Laula hörde till dem som ville bevara samiska traditioner och värden, medan den andra linjen ville anpassa sig

till storsamhället, och till exempel tyckte att det var helt okej att de samiska barnen inte fick lära sig, eller ens tala, samiska i skolan. Trots dessa meningsskilligheter blev landsmötet en stor framgång och resulterade bland annat i att ett eget samiskt förslag till ny renbeteslag lades fram 1919. Året före, 1918, hölls i Östersund det första samiska landsmötet i Sverige. Då återbildades Lapparnas Centralförbund, som tynat bort på grund av avsaknad av medel. Frågorna som var brännande i februari 1917 – om självbestämmande över mark, resurser, skola och utveckling – är brännande än i dag.

ANDRAS ÅSIKTER OM ELSA LAULA – KONTROVERSIELL PERSONLIGHET

Elsa Laula var en stridbar person. Hon var på många sätt före sin tid och väckte beundran och respekt, inte minst i Fredrika Bremer-förbundet i Stockholm, bland annat för sin energi, våltalighet och förmåga att bygga nätverk. Samtidigt mötte hon motstånd för att hon var kvinna och same, men också för sin frispråkighet och ovilja att kompromissa. Hon utmanade makten och tog för sig i en tid då kvinnor inte ens hade rösträtt. Hon kunde argumentera och var tvåspråkig, vilket gjorde att hon ofta utsågs till taleskvinna – men hon

blev också smutskastad och hånad både på möten och i tidningar och mötte i viss mån också hårt motstånd inom samegruppen – av dem som stod för anpassning till storsamhället. Tidningen Umebladet kom att bli ett forum för flera av Elsa Laulas motståndare. För ett av de hårdaste angreppen stod journalisten Vilhelm Nordin, som i artikelserien ”Fallet Laula” i december 1904 såväl anklagade Elsa Laula för att ljuga som för att orsaka splittring bland samerna och förespegla dem en ljusnande framtid

som enligt honom ej var realistisk. I några nummer av Umebladet från 1906 och 1907 beskrivs Elsa Laula som ”långrandig, själv-säker, osympatisk”. Hennes tal kallas för ”oerhört svammel” som ”väl tar rekordet i det rosenrasande”. De män som svarar henne beskrivs däremot som lugna och sakliga. Konflikterna fortsatte, om än i mindre utsträckning, efter flytten till Norge. Bland annat var Elsa Laula av oklara skäl under en tid inblandad i en bitter konflikt med några av makens släktingar, som spred myter och skvaller om henne.

MÖTEN MED KUNGAHUSET

Sommaren 1904 reste Elsa Laula med Torkel Tomasson och Johan Enok Nilsson till Stockholm för att träffa kung Oscar II och tala om samerna i Åsele, Lycksele och Vilhelmina och om hur svårt dessa fått det på grund av skadeersättningsskyldigheten för renar som betade ovanför odlingsgränsen. Mötet blev omskrivet i tidningarna och under detta och andra besök i Stockholm etablerar Elsa Laula flera viktiga kontakter med feminister och rösträttsaktivister, inte minst med Fredrika Bremer-förbundet. Genom drottning Sofias försorg fick Elsa Laula ett studiestipendium som gjorde att hon kunde utbilda sig till barnmorska i Stockholm. Elsa Laula hade ytterligare två möten med kungahuset under 1904, ett med Oscar II och ett med kronprins Gustaf, blivande kung Gustaf V. Hon hävdade i en intervju 1929 att kungligheterna uttryckt förståelse för samernas sak; det är dock svårt att utröna om mötena egentligen ledde fram till några förändringar.

KVINNOFÖRENINGEN

Elsa Laula förespråkade att de samiska kvinnorna skulle vara aktiva i samiskt organisationsarbete. 1910, två år efter att hon och hennes man Tomas tagit initiativet till sameföreningen Brurskanken samiske lag grundade hon därför Brurskanken samiske kvindeforening, som förutom att samla samiska kvinnor för samekvinnornas sak bland annat verkade för tillkomsten av en sameskola, främst genom olika insamlingar. 1917 stod kvinnoföreningen som arrangör bakom det första gemensamma samiska landsmötet, som ägde rum i Trondheim. Brurskanken samiske kvindeforening var mycket beroende av Elsa Laula, och upphörde vid hennes bortgång 1931 och det skulle dröja till år 1988 innan en ny samisk kvinnoorganisation bildas. Den nya organisationen, Sáráhkka (efter namnet på en samisk gudinna enligt schamanistisk tro) grundades av samekvinnor från Norge, Sverige, Finland och Ryssland och lades ner 2004.

BOKEN ”INFÖR LIF ELLER DÖD? SANNINGSORD I DE LAPPSKA FÖRHÅLLANDENA”

I anslutning till grundandet av Lapparnas Centralförbund utkom i augusti 1904 Elsa Laulas pamflett ”Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena”, skriven för att sprida centralförbundets politiska idéer och som ett praktiskt arbetsprogram. Boken fick stor spridning bland den samiska befolkningen, organisationer och myndigheter och delades ut i riksdagen. Den inleds med att Elsa Laula, i en historisk tillbakablick, slår fast att det samiska nomadlivet inte varit självvalt utan ett resultat av icke-samisk kolonisering av samisk mark. Att koloniserarna bestulit samerna på deras rättigheter och än i samtiden å ena sidan romantiserar deras levnadsvillkor, å andra sidan utmålar dem som lägre stående och tillskriver dem dåliga beteenden som egentligen införts av koloniserarna själva, exempelvis dryckenskap. Den slår även fast att storsamhället, inte samisk lättja, drivit många samer till fattigdom och tiggeri genom att samerna gradvis berövats äganderätten till de landområden de tvingats skatta för och hänvisats till att enbart få ägna sig åt renskötsel. Därför sågs samernas rätt till land och vatten och rätt att där bedriva jordbruk som en ödesfråga, inte minst eftersom rådande lagstiftning även gjorde att samerna som jordlösa saknade rösträtt och därmed stängdes ute från det demokratiska Sverige. Elsa Laula menade inte bara att samerna måste få rösträtt utan även en riksdagsplats för att kunna föra sin talan i riksdagen. I skolfrågan ansåg hon att samebarnens undervisning var bristfällig och att skolgången var alltför kort och poängterar att de därmed även fick en sämre undervisning än de ickesamiska barnen. Hur skulle då samerna förändra sin situation? Genom att organisera sig, blir Elsa Laulas svar.

FAKTAN I DENNA ARTIKEL

Siri Broch Johansen har i sin biografi *Elsa Laula Renberg – Historien om samefolkets stora Minerva* strävat efter att ge en saklig bild av Elsa Laula och visat på hur hon blivit såväl hyllad som osynliggjord och motarbetad. Hon lyfter fram hennes många förtjänster, utan att framställa henne som ett ofelbart helgon eller en övermänniska. Elsa Laula uttryckte mot slutet av sitt liv bitterhet över vad hon uppfattade som samernas oförmåga att enas. Samtidigt visar Broch Johansen på hur Elsa Laula själv motverkat ett sådant enande genom sitt ibland motsägelsefulla agerande, där hennes åsikter ibland skiftat utifrån hennes egen tillfälliga situation.

SAMMANSTÄLLNING: ANDERS LUNDKVIST

"En stor tänkare och en stor ledare"

Elsa Laula var tillsammans med Karin Stenberg den första kvinnan som skrev politiska pamfletter. Anne Wuolab har gjort en textanalys på dessa och har även översatt Elsa Laulas pamflett Inför Lif eller död – Sanningsord i de lappska förhållandena till nord-samiska. Vi valde därför att prata med henne om Elsa Laulas betydelse för den samepolitiska rörelsen.

Hur skulle du beskriva Elsa Laula?
– Jag tror att det faktum att hon fick gå i en bra missionskola och inte i nomadskola gjorde väldigt mycket för henne. De renskötande samerna blev satta i nomadskolor och de andra fick gå i missionsskolor. I nomadskolor var undervisningen sämre, man tänkte att de inte behövde lära sig så mycket, de ska ändå bara bo på fjällen. Hennes mor hade också gått i missionsskola och tyckte att det var väldigt viktigt att hon fick gå i en bra skola. Så jag tror att det var väldigt betydelsefullt för Elsa Laula att hon fick förståelse för betydelsen av att kunna skriva och läsa, då kunde hon ju följa med i samhället och hon förstod att använda det politiska systemet för att kunna börja prata om samiska rättigheter. Även det att hennes barndom bestod av flera förfärliga tragedier gjorde nog också att hon tänkte att det här kan inte vara rätt, och där någonstans föddes det en idé och tanke. Och så hade hon väl en sådan personlighet att hon ville och vågade inte minst.

Var kom det där modet ifrån tror du?
– Jag tänker att det var naturligt för henne som ung samisk kvinna, den samiska feministiska synen är något annat än det västliga som baserar sig på kyrkan och den kristna kvinnosynen. Den samiska kvinnosynen är lite mer komplementär till mannen.

FOTO: BERNT LUNDOVIST

” Den samiska kvinnosynen är lite mer komplementär till mannen. De hade även stöd från den samiska religionen som har gudinnor som är väldigt viktiga vilket gör att kvinnor har en annan status, ett annat värde och en annan position än i det kristna samhället.

De hade även stöd från den samiska religionen som har gudinnor som är väldigt viktiga vilket gör att kvinnor har en annan status, ett annat värde och en annan position än i det kristna samhället där kvinnor är underlägsna männen. Så jag tror att det gjorde att Elsa Laula kunde ta för sig och jag tror att hon var en väldigt passionerad och duktig kvinna och sådana människor blir ju synliga.

Hur såg den samiska kvinnrollen ut?
– Det är väldigt svårt att säga eftersom vi är helt kolonialiserade, vi är ju så påverkade av kyrkan och staten så vi vet inte hur den samiska kvinnosynen skulle ha sett ut utan den. Men man kan ju anta vissa saker, till exempel att om man har en religion som baserar sig på gudinnor och dessa är de viktigaste krafterna i ens liv så betyder ju det att kvinnorna är viktiga. Man ansåg även att kvinnan är helig för att hon kan ge liv eller bära liv, helt i motsats till det kristna synsättet, där är kvinnan helt underlägsen mannen. Hennes uppgift är förvisso att skaffa barn men det är mer för att skapa arvingar, man ska säkra släkten, man tänkte inte i sådana termer bland samer. Samer levde ju också ett ganska hårt liv så varje liv var väldigt viktigt. Så det man kan anta är att kvinnan hade en annan position i det samiska samhället. Hon hade ju bland annat rätt till arv även om hon inte var gift, om hon var dotter. Hon var ekonomiskt självständig eftersom hon hade sina renar som hon ägde själv, vilket betyder att hon har en ekonomi och att hon därför inte behöver någon man för att

kunna försörja sig. Elsa Laula pratar ju redan 1904 om jämställdhet så som vi känner igen frågan idag. Det fanns även en 1700-talsmissionär som hette Thomas von Westen som gjorde en sammanfattning av vad samernas synd var, samerna hade jättemånga synder och en av synderna, synd nummer 16, var ”Kvinnans herravälde och tyranni över deras män”. Jag tror att där kan man börja förstå den här skillnaderna mellan det kristna och det samiska synsättet. Samiska kvinnor kanske inte tyckte att de tyranniserade sina män och samiska män tänkte förmodligen inte heller det men den kristna kyrkan tänkte ”hur kan en kvinna behandla en man så där?” Så jag tror att den samiska kvinno- och jämställdhetstanken har varit mycket mer stabil och etablerad i det samiska samhället än vad det varit i det svenska.

Hon startar ju även en kvinno förening, vad får det för betydelse?
– Det gav ju framförallt henne en arena att verka från, det är ju inte så mycket man kan göra om man är ensam. Samhället i Sverige och Norge är ju uppbyggt så att om du har en förening så har du också en offentlig röst, du representerar något. På så sätt tror jag att den här kvinno föreningen var väldigt betydelsefull. Där kunde de förenas och där kom de ju att börja planera de här stora mötet som skulle bli av i Trondheim 1917 som samlade samerna.

Hon reser ju även till Stockholm, vad fick det för betydelse?
– Jag tror att det gjorde att hon blev bekant med statssystemet och förstod hur det politiska arbetet fördes. Hon blev bekant med storstäder och med hur Sverige fungerar, med Stockholm som maktcenter med riksdag, regering och kungen. Och det gav henne ett nätverk, hon blev bekant med journalister, politiker, byråkrater, ämbetsmän och så vidare som hon kunde jobba med.

Och mötet i Trondheim 1917, varför var det så viktigt?
– Det blev ju startpunkten för den stora samepolitiska organiseringen, det var ju första gången samer från hela Sapmi samlades. Över 150 människor kom till Trondheim för att vara där i tre dagar och hålla det här mötet. På det mötet säger de även ”Vi är samer” och de bestämmer vad de vill arbeta för och tar fram de politiska riktlinjer så

att de kunde börja jobba med de same-politiska idéerna. Där formuleras också den parlamentariska idén och till slut blev det också ett sameting. 90 år efter att Elsa Laula formulerat det så blev det sameting i Norge, Sverige och Finland. Så det mötet har varit jättejätteviktigt. Det var då vi blev ett folk i politisk mening, vi har ju varit ett folk sedan tidigare också men hela vår politiska kamp och politiska medvetenhet startade nästan i Trondheim och det därför som det också kom att bli vår nationaldag.

Vad har Elsa Laula för betydels idag?
– Idag ser vi nog på henne som en väldigt stor tänkare och en stor ledare. Jag tror att hennes arv till oss idag är sammanhållningen med behovet och intresset för att hålla oss samman och vara ett folk. Hon gav oss gemenskapen och förståelsen att vi är ett folk och så är hon även viktig eftersom hon skrev den här boken som hon lämnade det efter sig.

Vad tänker du kring hennes åsikter, hur står de sig då jämfört med idag?
– För mig så beskriver hon hela same-tingets grundlag. Hon formulerar varför vi ska ha parlamentarism och hur den ska organiseras, män och kvinnor ska jobba tillsammans, unga människor ska engagera sig, äldre ska engagera sig. Alla måste vara med, vi har inte råd att ha någon som är oengagerad och det står sig jättebra idag. Det är jätteaktuellt på gott och på ont, det är nästan så att man kan gråta över att vi inte kommit längre men det är också bra att det finns där, för kring det kan vi förenas.

ELIN LARSSON

I nästa nummer av Kulturvinkeln besöker
vi den alternativa kulturfestivalen
Uma Obscura. Missa inte det!

KULTURVINKELN

Följ oss gärna på www.kulturvinkeln.se

FOTO: BERNT LUNDQVIST